

Legendas parollas fablas eveniments d'igl temp passo antuorn Brauégn : mess an s-chet rumantsch da Brauégn

Autor(en): **Cloetta, Zon Zanett**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **78 (1965)**

PDF erstellt am: **29.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-227116>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Legendas parollas fablas eveniments d'igl temp passo antuorn Brauégn

Mess an s-chet rumantsch da Brauégn

da

Zon Zanett Cloetta

1962

Igl Jertsch

«Terla, cô ch'igl Jertsch darcho rumora ad amnatscha!»

Igls abitants ent las muntuégnas stàn pi ferm cu kels dla Bassa sot la pussanza dlas forzas natirelas. Cur cha kellas, lebras da tottas chadenas, sdogvian sé a fan temma li por piavalet cuzo la val, cur ch'igl Ela mîza a sfracha, cur ch'igl Jertsch trametta las ses lavenas a sdromma davent igls ses bargons a las acclas a cuvata sot pelegrins a chavallers, cur chi venan las avas a van cun punts, vejas, pros, acclas a chesas, cur chi tona, sfracha a chamèza sen tschêl a cur cha la tiara sèz trembla a pera dad egr or d'chalchen — cò veza a resenta igl craschzanet, cant pitschen a debel ch'el è, a cha kè dat sèn kist muénd er anchiche oter cu bi la sê sbaitetta, la sê chora, la sê famiglia a'gls ses pissiers da minchazé. Cun tremblazun passenta'l igls ses zégs, da sted a d'anviern, ad el nun anclîza kellas schnuegvlas forzas chi renan dapartot, sot a sugr tiara ad ent igl ajer, nu cagnué-scha er bech anandrèz igls s-chazis chi èn zuppos ent la tiara a chi stan er kelchagedas daviertamenz davant igls ses îgls.

D'en'uriala as kintegv'ni cuzo ent la vischnanchetta bi cun ena tscherta temma a miaz sot vogsch dad en misteriugs eremit u pelegrin cusé antuorn igl Jertsch. Bi kelcha pastogr d'alp igl vaza ves ena ged'u l'otra a girer schmuschignond cusé antuorn kellas cripplas, ad en chatscheder vaza en zé parfen discurrî cun el. Bi par cas sèj'ni capitos ansemal sèn kellas pichardellas. L'oter legva ben mitscher, a bi cun astuzia sèj'igl reuschî d'igl farmer a d'igl fer der pled. La sê

lingua, ben tudegs-cha, era apena dad ancligr, a zieva pochs plets sèj'el darcho î par ses faz. Ma kè paregva, cha kist omet sapcha kinter ampuet daple cu bi catter, a'gl chatscheder as vaza speart vogt a faz la crogsh.

Antant igl nos miaz sulvegi nun ò dô pi anavant angin disturbi li kist piavalet. El zegva kietamenz rumblizond pallas blegs a cripplas antuorn, a kè paregva, scu sch'el tscharchess anchiche, la gliogd cuzo as rumpegva la têsta a's dumandegva, che cha kè sèja par en dschani a che ch'el vîglia cusé an kist pajegs desert. Ad els nun èn er bech gnîs or digl buender, zieva ch'el era capito zo'n vischnancha schon varzacantas gedas, a l'en u l'oter kintegva, ch'el sèja gnî an chesa a dumando zieva vivondas a parfen isaglias. Igl por dschani nu varo er bech pudî vegver cusé bi digl ajer, dad uzuns a gigligdras, da ravetscha a mantunellas. Ma igl buender craschegva bi ancha ple, cur ch'el legva pajer a nu vègva raps. «Nix Geld» vègv'ni anch'anclîz, ma kè era par els en schgliat cunfiert. Ben or da temma da kist om misteriugs chi paregva dad asser an possess da forzas bech da kist muend, vègv'ni dô kè cha'l legva, ma er culla spranza da gnegr pajos. Ad ossa Nix Geld! Ma la schmurderna digl pogret è craschegda sé'gl pi ot, cur cha an kella igl êster ò pglïo cun ena tschearta chigra, bod cun solennited, or da giglioffa a spiert vé — en crap! hei en crap scu en mèglet, ma tot negr a trament grev, a cun steglinas chi glischégvan, dond ad ancligr, ple cun mots cu cun plets, ch'el dess pir pglïer a'gl tener sé, kè sèja en crap da zond gronda valeta a possa significher par el a par l'antiera vischnancha en grond gaduéggn, ena gronda furtuna. Igl pogret era bod règsa da bitter igl crap or da fnêstra. Ma or da dubi ad en tscheart presentiment ò'l pudî s'artener ad ò alogra mess igl crap sé'lla carona. «Ma pir s'amparchirè», ò l'oter dulzo la vogsch a'gl degt, «da sottaminer las vossas muntuégnas a da sblutter las vossas blegs!» Cuntent è'l î darcho par ses faz, ma ancha an diversas chesas ò'l dô zo en da kels craps. Generazions èn kels stos cò sèn carona, a'gls tats savegvan anch'adena da kinter da kel omet a dla sê profezéja. Anfen chi èn gnîs pi tard notiers oters da kels magis sculers ambulants a'gl piavalet è gnî a savegr, cha or da kista crappa negra as poss'igl fer isaglias da fier, regsgias a s-chigrs ad areders. Las minieras da Plazbî a Tésch eran scopeartas.

Las profezéjas digl omet digl Jertsch as an cu'gl temp accumulèg-das. Igl munt dlas Tschemas da Tesch è gnî perfuro bi a ben durante

seculs, a las fundaréjas da Brauégn a digl Balalen an procuro lis noss antenats bglier fier. Ma las spuendas nigdas digl Dros a dlas grevas dl'Alp digl Cart kentan anch'oz digl temp dlas minieras.

2. *Igl tirann da Chaschglion a'gl barbier.*

Igls davos chaschlans digl Chastî da Chaschglion desso assers stoss sgrischugs tiranns chi tribulegvan la gliogtetta anfen sé'gl sang. Tar tot la populazion dla vischnancha ardegv'igl schon da zî sot la tschendra, la rabgia a l'indegnazion da kista tirannéja gardegeva ad a minch'en or digls îgls. Ena conspirazion era ben er prepareda, ma i nu savegvan ancha cô metter ad egr, i stègvan spizzer sèn en'ocasion adateda. A kella è gnegda.

En bial zé ven igl chaschlan darcho zo'n vischnancha a vo arrogantamenz ent la chesa dad en digls pi renitents. Kel vègva'l schon da zî sé'gl strech, parkè ch'el fadschegva obstruzion secreta anoua ch'el pudegva, ad el igl vess guzent lascho metter ent la sê praschon cusé Chaschglion, ma nun ò mê chatto evident mutegv lotiers. Oz igl meta'l ben ena trappla.

«Ossa am stoss fer la barba!» ò'l clamo cun ton arrogant schon or an pierti. Igl pogret è gnî notiers tramblond, ad antant ch'el ò faz igls ses preparatigvs a legva cumanzer, zi igl tirann amnatschond: «Ma garda pir allò da nu fer sang, aschiglio at laschi metter sé'lla fuorcha!» Parsè cha kist avigs nun ò aumento la sgirezza digl por barbier, a — bencumal! — zieva cuort mument ò'l dô en schnat tagl, ch'igl sang culegva zescht a filun chod zo palla fatscha. Igl chaschlan legva schon sagliegr sé tot filanto, ma igl barbier chi vzègva schon las fuorchas davant igls îgls ò pgljo igl traz avant, a cuort decis igl ò'l taglio la gogla.

3. *Igl chaschlan vo a messa.*

Cha sèn kè bot da Chaschglion, numno anch'oz «Igl Chastî», séja sto en simel stabiliment, foarza er bi ena tuér da gargia pa'gl pass digl Alvra, nun è angin dubi. Rudiments da miraglias èn ancha avant man, er igl Dr. Pöschel igls manzona ent igl ses Burgenbuch. Ma scha

el zi «Keine Belege» — kein Lied, kein Heldenbuch! — schi nun è'gl tuttena bech tottafaz uschè. Cò ènni parnageda igls noms «Chaschglion» a «Chastî», alogra er las vîglias legendas. Ma parfen bergiamenas nu manchan, igl nos Rudolfus de Bûrgünne 1309, chi ò cuéss anchiche da che fer — uschè supponni — cun kè chastî chi varo uzî nom Burgun u Burgin u anchiche uschè.

Chi sèja ampo scu chi vîglia, parfen igl nos istoriograf Linard b. chi nun ò schiglio gronda cretta a pieted par da kellas chosas, nu po fer damenz da «propaler», schaben cun ampuet sden, la vîglia legenda cha nogs da buébs santegvans a kinter igl vîgls a'ns anschnuégvans a'ns anclinégvans senza savegr davant las sofferenzas a l'oppression, cha igls noss antics antenats an stî andirer. Ad el ò kinto kista legenda, an en schgliat rumantsch ent igl ses cuedesch da noms sequentamenz:

«Del chastè ais aunch in ün chantun d'inscuntrèr pitschens rests da müraglias, melapaina chaltschina, ma bundanta crappa da granit nels dintuorns. Eir quels saron da quellas varts dall'epoca del glatsch davent emigros giò da las muntagnas dell'Alvra. Fin al di d'hoz nun gnittan notiers ingüns documaints chi riferissan supra il chaste svess e sieus abitants. Una legenda sül gener d'otras consimilas vegn da gliud veglia propaleda, nempe cha il chastellan eira gnieu in baselgia per assister a la funcziun (messa mettain?)¹. Seis chavagl vaiv'el lascho lo spera a maglier nels pros. Cur turnett chattet el il chavagl privo dals levs — La povra bestia stovet maglier our pel patrun chi, aviso da servitüd mütschida dal chastè, cha quel saja devasto ed in preda dal fö e flamma, nun perdet temp per as allontaner in direcziun opposta e's metter in salv etc. Uschè ho d'avair glivro quist Signuredi da Chaschglion!»

I è curiugs, cha en istoriograf, scu ch'igl Linard s'imaginegva, nun ò angin anclîz palla part culturela dl'istorgia, chi è veramenz igl minz, igl fundament da tot'istorgia. I nun è da regr, ni da kellas legendas, tradizion da generazion a generazion, da seculs a seculs an no, ni da kels chaschlans da temps remots. A scha digl nos chastî «nun gnittan notiers ingüns documaints chi riferissan supra il chastè svess e sieus abitants», schi nu vol kè zégr bglier, i basta da kels

---

¹ Ben sgigr digl temp da messa, scha bech pajan! Aschiglio as chatess'igl indizchas digl chastî ent igl nos archiv., u utrò.

s-chears fragments chi èn documentos cò a lo. A la generazion dad oz ò mutegv ad er anclîz auenda pa'gl minz a la vardet da kellas legendas, chi nun èn anguét oter cu en etern suspigr, en sbrîz dl'umanited da seculs a millennis an no zieva liberted a deliberazion or da chadenas.

Ev kintess kella legenda tot otramenz:

«Igl por pievalet suffregva immensamenz dla tiranneja a despozeja digl crudel chaschlan da Chaschglion. Els igl stègvan sarvegr gratuitamenz a senza marmugner, els igl stègvan purter igls prodots dla sê lavogr a sijogr, ad el nun era mê cuntent. Ad el appartnegvan chesas, fuénz a bieschza, tot! Els nu vègvan angins drèzs, bi duegrs! Miancha las ses donnas e feglias nun eran sgrigras davant el. A por kel chi riscegva da fer ena geda la minima opposizion! Kel la stègva skinter, a kè nu capitegva darer, cha l'èn u l'oter digls omens gnegva sarro ent par evnas a mègs ent la tuér digl chastî a pan ad ava, an tant cha el riegva da plants a larmas ad anspiegva nouas torturas. A kè nun era da spizzer angin azegd ad angina spendraschon dad anginas varts! Robas da's desparer!

«Zescht la dumengia era solitamenz en zé da sgrischogr palla populazion cuzo ent la vischnanchetta antuorn la vîglia tuér. Parche kel zé solitamenz chavalgiegva igl chaschlan cun pompa ad arroganza, acumpagno digls ses trabants, zo'n vischnancha par egr a messa, a zescht par kell'occasion vègv'el stigio or mincha geda ena noua diavlareja. Igls pors abitants bi tramblegvan ent las ses miseras chesetas.

«Ma plansî l'amzegra era plena. Schon d'en'uriala vègvan igls omens chatscho ansemal ils chos, anchiche insolit er'ent igl ajer. Els as legvan zider sasèz, za cha d'otras varts nun era da spizzer azegd.

«Cur ch'igl oppress nu po obtgnegr ple drèz,
la cheargia ven insurpurtabla,
el cun fidanz'alvent'igls mans vers tschêl,
abratscha sèz igls drèzs eterns,
chi pendan lo inalienabels
ad immutabels scu las steglas sèz» (Schiller)

Ad ena dumengia marvegl, zî anz zé, è passeda ena rotscha dad omens bi scuzin, scuzin sé vers Sagliaz a s'ò zuppèda ent igl god dlas

Cregstas bi sur igl chastî. Els eran armos cun mazzacuns anfarros cun guéttas lungias ad agictas. La daman, cur ch'igl chaschlan è sorti digl chastî cu'gls ses trabants a l'antiera cumpagneja ò chavalgio cun bgliera canera zo dla valletta, s'an'ni precipitos vers igl chastî, sfracho ent las portas a dô fîa li nîa da rappina. La sarvitegd rested'anavos nun ò pudîa fer frunt ad è schureda, as mattond an salvament. Varzacants èn rivos zo'n baselgia par der part il patron. Kel era î cu'gls ses cumpuegns an baselgia, antant ch'igls chavagls vègv'ni lascho egr vé'n Davosbaselgia, anoua ch'els magliegvan a zappignegvan ent la bial'erva da kels pros. Igls pogrets pudegvan pglier kè chi vanzegva! Igl chaschlan, aviso dla sarvitegd, s'ò precipito vé ad or d'baselgia, a vzond la fimaglia sé sur las Cregstas, ò'l er ves bi dalonch las cantas chi era, ad els an lî der man lis chavals. Ma kels an'ni chatto cupos ent a miez l'erva.² Pir ossa an'ni surves l'antiera situazion a s'an faz or dla puelvra, or a sur Pentsch zo, salvond uschè l'egna pial. Par mê ple turner! Zieva igl chastî nu séja ple sto abito.»

4. *Igl davos chaschlan da Griffenstein.*

(Saguénd «Volkstümliches aus Graubünden». Kinto da Schweiz. Merkur I.)

(Documentos: 1233 Rudolf de Greifenstein, 1255 Heinrich de Wildenberg).

Lascho kinter an *rumantsch da Falisour* da Babetta Caviezeldschumbro.

Avant divers tschient d'ons abitaiva sé'gl chastî Griffenstein egn nosch chaschlan, chi assagleiva a plondragiaiva igls paschaivels viandants sé'lla veja. Kelchageda igls straschinaiv'el cun sè, sch'el crattaiva dad aveir faz egna bona praisa, ed igls laschaiva aloura bi darcho lebers cunter egna gronda spandradeira. Parfegn baigns da baselgia eran bech sgeirs davant la sê griffila da brigant.

Lis nobels chavaliers digl pajais nu plascheiva kista rappina zond bech, a kè era zescht igl baron dad Ehrenvels, chi'gl ampadeiva kelchagedas igl passagi ad igl pigliaiva zo igl butén, par igl render lis spoglios. Parkè ò'l ziro igl brigant li brav chavalier la moart.

² Igls levvs taglios zo féssan stos pa'gls noss antenats en poch bial attestat! Els nu legvan schentrareja, els legvan — liberted!

Egn zé zaiva igl nobel dad Ehrenvels a chatscha aint igls gods da Villasur; cun el eira igl ses unic feagl. Aint igl ses fatschantamaint enni rivos anfejn aint a Valplana, chi tuchaiva ad a kel da Griffenstein. — Antant ch'els as struzchaivan tres la crippla a fruschaglia è'gl sgulo notiers dandezamainz egna frézza — a sainza ton è crudo igl vîgl baron par teara; la frézza igl sezzaiva aint a meaz igl frunt. Sainza veta è'l rudlo igl bap davant igls îgls digl feagl zo'gl sgrischous precipezi.

Igl zouan baron ò gardo plain rabgia da la vart, danonder la frezza era gneida, ma nun ò vês angott'oter cu egn sprer chi sgulaiva antuorn igl ses nîa. Cò s'ò'l mess zo dalonch sot egn fruscher, ò stumplò cu'gl pè egn laign martsch suranzo, antant ch'el — ò tandî igl ses balaister.

Ossa è'l gni igl bandit da Griffenstein or dla frus-chaglia. «Ha!» ò'l clamo, «er la gianeira è eida, scu chi pera, an maloura! Kècò è -» — el laiva cuntinuer culla sê beffa, ma igl zouan dad Ehrenvels vaiva trames la sê frézza zescht a drèz taimp. Cun sgrischousa ziteira è crudo igl infam zo la profundited, a'gl ses corp s'ò sfracho vé digls piccals dlas cripplas.

Igl ses spiert nun ò zieva da kella geda angin pos. An ouras da noaz saigntan pastours a chatscheders igl ses schnuaivel plandscher a vezan aingt la clergliegna la trista figura chi travearsa las chavoargias a gieira par las cripplas svantulond igl ses balaister coatschen fîa.

1956 Aviöl

5. *Ins sto savair as zider!*

Egna satira an rumantsch da Falisour. Kinto da Babetta Caviezel-Dschumbro.

Cha kè è egna beala chosa cu'gl cher suleagl, san kels da Villasur bagn avonda, zieva ch'els an chatto or, cha els sajan gnês memma a la cuorta kel zé dla partizun dlas delizchas da kist mond cu'gl stupend don divin, la gleisch digl suleagl.

Ad els sto egn'ota muntagna gest davant igl nes, a kella prentenda tot igl suleagl bi par ella. Ma els an savî as zider, an faz da l'otra vart digl munt aingt egna gronda fora a patrioul par concentrer aingt an kel igl suleagl, ad an mno aloura igl cher clerin aingt an beischens da lagn aingt an vischnancha, scu cha utrò as fo cull'ava. Uscheia

eran els ossa aignt igl stedi da pudair vender zo digl titschun dla sê truêsch igl cler suleagl par 6 Raintschs e carant'oaz crezers, valuta vîglia grischuna, igl pè quadrat.

6. *La stréja da Prosant.*

Cuéj Jan Marchet era avilo, melcuntent anfen sésom. La famiglia Curé era ben benestanta, vègva chesa a fuénz, accla, cuélms a drèzs d'alp, era la pi ota ent igl Estem, ad ella era ena famiglia respetteda. Ma, scu chi èn tots igls antarassos, igl nos Cuéj Jan Marchet nu vègva mê auenda, principelmenz la sê ambizion zieva kella uschè numneda unogr era insazchabla. Scha el sèz, cun tot igls ses sfoartzs pussebels, nun era rivo pi anavant cu cuéj a pridschadogr, schi stègvan ossa igls ses tregs umfants musser li muend, cha la famiglia Curé era tuttena anchiche daple. A propi, el ò uzî la satisfazion, cha Anna, la feglia, era gnegda mastarlessa, la donna da Meschal Zachen. Kè era igl prem s-chalem. Ma Anna era propi ena jonfrina chi fadschegva totta parada externamenz. Cun sistem er'ella gnegda trazza digl bap uschè da pitschna ansé. Scu la pi zogyna, plaschegvla a vègva mattetta gnegv'la clechizada benet. Ad ella ò bi dalonch observo igl ses avantaz, a benbod stègva tot salter ziev'igl ses schegvel, igls duos frers a'gls genitogrs. Bi la pora mamma, donna Stina, soffrègva da kè immensamenz, ma ella stègva morder igls levs a fer puegns an giglioffa. La matta vègva oramai igl cumond, fadschegva digl rest la signugra, antant ch'igls oters lavuregvan.

Vélla vischnancha dasperas vivegva la famiglia digl Clo Chapun, buns paurs a da buna reputazion, scha er en digls antenats avant tschient ons as vegva lascho gnegr cuélpa dla falla gronda. Par affers politics. Ma kè vègva bitto ena sumbregva sé'll'antiera famiglia, chi s'ò mantgnî stinedamenz anfen sé'gl zé d'oz.

Sén Maria Chapun vègva Gieri, igl feagl vîgl digl Cuéj Jan Marchet, bitto igl îgl, ad els s'an faz spogs, cunter la volunted digl bap. A parkè vègva Jan Marchet oz schgliata luna, parche el era diso, iglmenz vers igls ses duos mats a la sê donna, da fer egr tres la sê vîglia.

Kè era ossa en cuntinuant bruntuler a blaschmer an chesa Curé. La pora mamma igl pruegva ben aden'anavant da balcher a'gl svier

dlas ses idejas fosas. Par angüetta! Anzi, el as rafichegva bi adena pi fiz sesogr, era gnî planet en craschzan insurpurtabel, la veta an chesa en umfiern. Ad a kel mat melgratizo legv'el ben fer passer la vîglia da s'unegr cun ena famiglia disfameda, chi era gnegda ent la falla gronda a nu pudegva purter cu dischunogr ent la sê onurabla famiglia. Ad el igl ò clamo ent an stégva. Oz legv'el fer zo kent cun el. Ma oramai zescht er cun Padrot, igl saguend feagl. El vègva nempe observo igl davos temp, cha kel s'antarassegva par Notta Giallas; la pi pora matta dla vischnancha. Kècò féss sto, ent igls ses îgls, ena dischunogr ancha pi gronda palla famiglia Curé.

La conferenza cun Gieri nun ò diro zî. Kè è sto ena digra a disgrazcheda discussion. «Ev vi, cha té cedas cun kista — mh — Maria Chapun, kè féss ena dischunogr palla nossa famiglia, t'ampenza igl nom ch'els an!» Gieri: «Dla matta nu poss zegr anguet digl mel. Ella è buna feaglia a sora, lavuriugsa a da buna nategra. Ell'am féss er ena buna donna, ad a vogs ena buna feaglia». — Igl bap, cun rabgia: «Nu'm zegr feaglia! Ena matta d'ena famiglia disfameda nu vîa ent la mê chesa!» Gieri, cun decenza a kietamenz: «Par fals da vîgls antenats nu s'ampo ell'anguét!» Igl bap: «Disfamo è disfamo, la macla nu rabaglias ple davent!» Gieri: «Ad ev nu la poss a nu la vi lascher davent, ev nu vi fer kella trista figura.» Ma igl bap, miaz or d'sen: «Schi vo, a nu zipper ple ent da kistas poartas!»

Cun Padrot è'l gnî speart a fen. «Che bialas nouas cha sto santegr da te!» igl ò'l benevento, «Vês cò antuorn cun kista murdiâ chi nun ò tschendra sên platta, igl s-chart dla nossa vischnancha.» Igl mat, tot schmess da santegr a discuèrrer uschè, schaben ch'el vègva spizzo anchiche uschè, ò raspundî tot kietamenz: «Ad ev legva zescht spizzer zo en mument pi adato, par at zégr, cha nogs ans lessan fer spogs. A Notta è ena brava matta. Garda bi, co ch'ella so lavurer a co ch'ella tratta genitogrs a fradgliunzs! Ent an kella famiglia nu's sent'igl en sulet trigd pled. Chi sèjan pir chiz da tschiffer fîa». Ma igl bap s'ò avilo bi ancha pi fiz: «Vol ch'ev vaza lavuro e spargno par lascher giudegr ad a kists murdîs da Giallas? Spranza, cha té vazzas ple giudezi cu igl tes frar, a nu provocheschas ena disgrazcha completa sur la nossa famiglia.» Padrot, pi simpel ad obedient cu igl frer ò vês ent la critica situazion ben auenda a s'ò rassagno, parnageda. A Notta, cur ch'el ò uzî kinto, ò musso pir ossa igl ses nobel character a grond spiert: «La pêsch ent la tê chesa vo ossa sur tot, té

stoss ceder li bap.» Ma v'zond ben auenda la negv'la chi stègva sur igl ses cho: la sora Anna a'gl frer Gieri, ò'll'an'cha zét: «Cur cha té ena gèda nu savessas foarza ple anou'at v'olver, alogra t'ampenza sé'lla t'è Notta. Kella è anch'adena cò par at zider.»

Jan Marchet è gnî amalo ad è moart zieva cuort temp. K'è era sto memma bglier palla s'è costituzion pitost freg'schla. Par donna Stina è'gl sto en grond surlevg. Cu'gl ses sarviziegvel ad amuregvel Padrot pudegv'ell'adavegr ena veta kieta a cumadegv'la. Schi nun era co — la Mastarless' Anna! Kella è gnegda benbod zieva an chesa: «Ev d'è cuzo adena tantas visitas, té ses, la chesa d'en mastrel! A daman venan igls Signuors digl Drèz ad ena tschanteda, ev d'è grond zanter ad er omens sur nuéz. Té am stoss bi der roba da léz a mantens a v'aschiala, ses, kels mantens a kellas cueartas da meg'sa fluregdas, cun pichels. A ses, er kels 12 plats cu'gl ugr d'or cun cupens a plattins. Alogra er kella biala garnitura da likör — ev less sarvegr lis Signuors en zanin Parfett'amogr cur chi venan.» La buna mamma ò battî igls mans ansemal: «Ma, chera feglia! anou'ès tot kella roba dla t'è doata? A la chesa da Meschal Zachen era s'èz ben provista. Té ès bi pudî tschanter ent.» «K'è nun anclîzas té», ò l'Anna l'antarrotta melpazchentamenz, «Cun k'è tramvai, scu chi è ent an ena chesa da mastrel nu's po'gl ster minchezé a laver zo a fer glischegva. Alogra bglier è er rot.»

Oss'è gnegda melpazchenta er la mamma: «Terla, la m'è chera! Er ena mastarlessa po tener la s'è economeja an uorden: ma cun ster adena bi s'én fn'èstra ad egr talachond sé'lla giassa nu's po'gl fer k'ècò. Ev at è dô bglieras gedas roba — té dschegvas «amprasto», ma té nun ès an'cha m'è randî! — alogra stoja lascher anchiche er pa'gls tes frers.» Scu ena vipra è cò sagliegda sé la mastarlessa: «Ma ev son an gronda perplexited, a té am stoss der!» Ma la mamma è steda resoluta: Ad ev nu't don — nu poss der ple!» — Scu or d'sen ò l'otra sburflo or: «Ossa stoja propi crègr k'è cha la gliogd zi!» — La mamma è gnegda sblacha: «Schi che zi la gliogd?» — «Cha té s'èjas ena stréja! Cha té vazas striuno igl bogv digl Cuéj Duésch l'oter zé, ch'el è î a malogr — cha té vazas malato igl mat digl Meschal Clo — cha té vazas faz gnegr la boua digl Cof — cha té vazas filo trent'atschas an ena nuéz — ossa manch'igl bi an'cha, cha té sgolas sé'gl moni dla scoua sé ad or pa'gl chamen. Sé'gl bal dlas stréjas ent an Val Striela at vaz'ni schon v'ès!»

Dla grond'anguéscha la pora mamma è crudeda sé'lla sopcha, ad antant ch'ella tnegv'igl cho cun tots duos mans culegvan las larmas zo palla fatscha. Ell'ò bi ancha pudî barbotter, antant cha Anna as ò fazza zo ad or dad esch scu la bigscha: «O Dî! la disgrazcha è cò! Igl mes siemmi da kista nuéz! Ma kè escht ben té, chi m'ò disfameda.»

Ad uschè è'gl sto. Da kel zé davent as ò deraseda tres tot la vischnancha la sgrischugsa noua fama: Stina Curé è ena stréja! Las consequences èn stedas cò da pègs. Angin nu discurregva a nu traficvegva ple cun ella, a sch'èn la vzegva anzanouas, gnegv'igl faz en grond detur par bech gnegr dasperas, angin nu la degva ple da filer, ad ella vègva schi bglier filo, par pora gliogd suenz senza pajament, ad angin nu la zidegva ple ent la sê lavogr, cur chi era dabsens. La chesa Curé era oramai bandizada, sarreda or dla veta cuminevla.

La disgrazcha è egda s'augmentond. En anzmiatz-zé da sted, antant cha Padrot era sé'gl fuénz, è la mamma crudeda melamenz zo par schela da schler a's rot ena chomma. Ella nu pudegva ple ster sé, ò clamo a clamo par azegd, ma angin nun è gnî a la deliberer or dla sê penibla situazion. Ad antant ch'ella soffregva a languegva miaz desporedamenz, è passeda la sê antiera veta tres igl cho. Ella as vzegva scu umfant an furtinedas relaziions familieras, as vzegva a's cumpagner cun Jan Marchet, a crescher sé igls ses chers umfants. Alogr'ènni gnegdas las negvlas, la fos'educazion vers la feglia, l'ambizion a vanagliergia adena creschenta, la despozeja anvers igls mats, la disfamazion tres l'egna feglia. A millis ampissaments, millis ambientaments s-charpegvan igl cor dla deplorabla donna: D'èj'ev mèz fallo? D'èja durlo a chastio mema bgler? Vessi stî asser pi resoluta? pi condescendent? Vessi stî tener cu'gl bap? O genitogrs, genitogrs, sèjas attents sé'lla vossa ota a sencha mischion! — Planet la desparazion a'gl grond abandon an faz lîa li rassegnazion: «O cher Sener, sèjas té igl mes azegd a la mê spranza! Amen.»

Pir da tard miazzé è cumparî igl Padrot ad ò pudî zider li pora mamma. Ma antant ch'el l'ò purteda sé a la lueda sé'gl balapena, an' ni darcho stî santegr a clamer cuor an veja: Stréja! Stréja! Kels sbrîzs vègvan faz bglier ad immens mel, ma ossa er'ni ampo disos.

Ma ossa ò cumanzo a's fer valegr la misiergia. Padrot s'ò cumpruo scu bun ad amuregvel fegl. El ardublegva igls ses sfoarzs par as duster a schanizer a cunforter la mamma, chi as struzchegva cu'gls ses duos bastons schon da stégva or an chadafîa. Schon bglers digls ses bials

bens vegv'ni stî vender, pa'gl ple sot prîedsch, parche igls buns cunvschens, er schi nu sbrizégvan zescht «Stréja» schi as profittegvan dla situazion. Igl davos i'gls eran restedas anch'èn pêr grugschas par trer vé duos choras a nuorzas. Parfen talvo, carta, fner a palantschî, ansemmal culla clew d'chesa vègv'ni stî der no, par pajer dbets!

Ena sègra da strèz uton stègv'ni igls duos porets darcho lo ent la stégva fregda ad a s-chigr antuorn megsa, nu vègvan miancha segv par la glimiera. La mamma vègva mess igls mans sé'lla bebla, adena davierta sèn megsa sper la sê s-chena, antant cha Padrot tnegva l'oter man ent igl ses. Aschiglio nu flippegv'ni. Minchatant as san-tegv'igl en suspigr. Vé dla parè ticategva la vîglia ogretta. Las steglas glischegvan zo digl ot firmament ent da fnêstra scu cher cunfiert.

Ziev'ena lungi'uriala ò la mamma cun vogsch debla rot igl silenzi: «Igl Sar Duésch s'antarassegva pa'gl nos pro da Ravegs-ch, kel pudessans ancha vender. Vo vé tar el a garda, schel less foarza der ena baffa d'chearnpierch parzieva. O Dî, Dî! La nossa chamineda è vegdischma. Cò lèns fer vè kist anviern?» Padrot ò cunforto: «Chera mamma, ev d'è discurre cu'gl cusren Lizzi, ad el am vol pglier famegl a'm dess vivondas parzieva. A daman veni vé t'igl Sar Duésch.»

La chomma da donna Stina era ampo garegda, ma fadschegv' anch'adeno mel. Cun en baston zègv'la par ches'antuorn ad er sé'gl fuénz a sé'gl god par duos roms. Er pudegv'la darcho filer a parfen tèxer a's gadignegva uschè kelcha blozgers. Ma bi poch degvan anchiche da lavogr. Oss'eri'gl cò ancha igl pro da Prosant. Ma kel vandegv'la anvedgas, kè era sto ierta dla sê mamma ad ossa igl davos toch chi la culliegva cu'gl temp dla sê infanzia. Ma kè nun ò zido anguét, cun grev cor ò'lla stî as decider d'igl vender. Igl Ser Duésch legva cumprer er kel par 6 rentschs — or da spigra misericordia! Parche ella igls debitegva! Bi cun stenta ò'lla pudî igl parsvader dla lascher sfrier ancha igl on prossem. O cò ch'ella s'allegregva schon ossa da pudegr metter anch'ena geda igl ses pè sèn kè cher Prosant!

Igl avuost zieva, cur cha Padrot era drizzo par egr sèn Prosant, legva la mamma egr sur moart a fen cun el. Ella sèja ossa ferm'auenda par fer kè viedi. Igl mat ò faz attent sé'gl truoze prievlugs a stantugs, ma ella nu's ò lascheda parsvader. «Cher fegl, lascha'm igl plaschegrad egr ancha kista geda sé'gl mes cher Prosant, banadî pro dla mê buna mamma. Lo saroja delibereda da tot mel a da tot la fadeja chi m'ò tribuleda schi zond.» Els èn îs, ad ella chaminegva vé cun en

singuler schlantsch, scu ena matta zogvna, è passeda er igl toch critic digl truoz senza ampediments. A cusé lavuregvla cun en'insolita allegreja a serenited scu d'igls prems ons ch'igl mat s'algurdegva, ad el s'allegregva: Ossa ò'gl dò ena mideda! Ossa pans ancha adavegr en bial avegnegr! Igl por Padrot nu savegva, cha la sgrischugsa fen sèja schi ardenta.

Kè era ancha bod igl zievamiazzé, cha els vègvn schino igl pro a s'an mess an viedi vers chesa. Igl Padrot era schon anstrado oravant, ch'el ò ancha santî igl zegvel «Adia igl mes cher Prosant! Te nu vzaroja ple!» El ò gardo anavos, a tot allegramenz igl seguitegvla. Uschè è'l passo vé igl toch prievlugs. Kè nun era truoz ple, kè era bi pizza dla crippla chi pandegva or a sé, anoua ch'igl pè vègva lîa, antant cha survart as pudegv'igl tener vé dad oters piccals. Ma schon tantas gedas er'ni passos cò vé a no senza s'ampisser sèn priouel. Cur ch'el era passo vé a legva zescht as volver a zégr, ch'ella dess garder allò, senta el davos sè ena srantuneda suorda a veza a cruder la mamma zo pa'gl precipezi. Ent la sê anguescha è'l currî igl por mat zo'n Val Striela, digl truoz ert zo a da l'otra vart sé, ad ò chatto lo la mamma ent a miez la greva, moarta, sfrischleda.

Scu sturnî as ò igl mat bitto sé'lla greva sper las spoglias dla sê mamma. Ma antant an millis ampissaments cumanzo a girer tres igl cho. D'èja ev lascho mancher d'attenzion a da chigra? Ah, kel truoz è'lla passeda tantas a tantas gedas, senza ampediments, sgrigr a franch. O, kella algrezcha dad oz! A kè zegvel! La pora mamma nu pudegva purter ple kè sgrischugs pègs, ella s'allegregva da gnegr benbod delibereda. Ma ella legva eviter en suicidi, en pass fallo nun è angin pcho! Ma ad a me ò'lla s'ampisseda: Par am zider amblider kist zé cun kista trista fen ò'lla ancha vandî igl ses cher Prosant, chi la duegva deliberer.

Ad ossa? — ev stess ben egr ad aviser igl uffezi. Hei — ma alogra sutiar'ni la «stréja» scu las bes-chas. Na, na, la chera mamma posa pi ben cò a'gl pè digl ses cher Prosant. Ad el ò chavo cun chigra a premura entamiez la greva ena gronda fossa ad ò luo las spoglias ent lò. Suravé ò'l mess en pèr manzenas da zonder, igl bos-ch da Prosant, a duos flugrs da crap, ò zuglio ben ben la fossa, zét en bapnos ad è î a fer annunzcha.

La bebla culla s-chena dasperas er'ancha sé megsa, igl scassel da massareias sé'lla spuenda dla sopcha a'gl contrat da Prosant ent la

s-chaffetta. Ma Padrot vègva apena pudî pglîer sot îgl kistas chosas a glischer charezond cu'gl man suravé, ven îgl ses kino, Meschal Zachen, dad esch ent, senza salegd. «Anou'è la têt mamma?» dumond' el cun ton d'uffezi. «Ella posa ossa ent las grevas da Prosant», raspuenda Padrot. Ad el ò kinto reelmenz, cô cha la disgrazcha era successa. «Té ês tèt la stumpleda suranzo, par gnegr leber dla stréja», ò sburflo or îgl mastrel, «ossa vens cun me, ev d'è lascho banegr îgl omens da Drèz.»

Îgl «Drèz» era raduno an stégva digl mastrel. Zieva l'achigsa digl mastrel a la defegsa da Padrot è gnî traz sentenza. Cullas vogschs da tot îgl diesch ziros cunter kella digl mastrel è Padrot gnî arcugnuschî scu innozent ad ò pudî turner a chesa.

Notta Giallas è curregda notiers, cur ch'ell'ò vês a Padrot a banduner la chesa cu'gl mastrel. Ella era orienteda anz chi croda la sentenza, parche svelto van las nouas, tant las schgliatas scu las bunas, tres ena vischnancha. A cur cha Padrot è turno, ò'l chatto la chesa an bun uorden. A Notta era pronta d'îgl zider er anavant.

7. *Îgl Banch San Marzèn.*

Ké era avant bgliers, bgliers ons. La Veja Imperiela or vers Fali-sogr ò ancha zî mno vé sur Pentsch. Las nossas vals nu vègvan ancha vês las rotschas da Güerg Jenatsch a digl Bandict Funtana, a la vîglia Tuér cun kels migratschs grischs stègv'anch'adena sésom la vischnanchetta da Burgun, antant cha dagliuntsch suranzo, zo digl Plan Grond, salidegva la grazchugs a schi cuffortanta baselgina San Peder a San Florin cu'gl ses elegant clucherin da tugv cun kell'impossanta imegna digl San Chrastoffel, îgl amei a protectogr da tot kels chi soffreschan ad an dabsens d'azegd.

Dabsens d'azegd a da cunfiert vègva ben er la pora Turateja chi zègva kella daman marvegl sé dla veja erta a crappugsa da Glatsheras vers la Prasegra d'Pentsch. Zogvna scu ch'ell'era ancha, schi bramegv'la glistess da pudegr egr benbod a puser par adena sé'gl suntieri an vista digl San Chrastoffel. Parche ella vègv'uzî ena greva soart a féss steda sazcha da kist muénd. Avant pochs ons vègv'ni purto en zé îgl ses om moart ent dad Urmena, el era gnî sot en len. La donnetta da misericordia era ossa cò suletta cun duos um-

fants pitschens. Ancha era memma bod dad egr sé t'igl San Chra-stoffel, igls pitschens la druegvan. Ad oz ple cu mê! Igl Gisepin, mattet da siat ons, era da divers zégs ferm amalo. El vègva grondas dulogrs ent igl bassventer, ad ella stègva zé a nuéz a'gl flier. Ella fadschegva sé diligentamenz sachets cun cres-chas u pulenta, chod buglients chi ardegvan bod la pial. Kè zidegv'en mument, a las dulogrs eran darcho cò. Ma ella nu gnegva stangla da cuérer vé a no cu'gls sachets, da sianter las siogrs, da luer igls plimatschs a las cueartas a d'igl cufforter pi ben ch'ella savegva.

Ier sègra vègva zet l'onda Nana, la donna da part: «Proua, chera Turateja, dad egr or igl Buégn, lò sto asser en om chi s'anclîza fiz ben sèn malatejas. Kel so cuéss zider.» A la pora mamma, as tgnond vé da kist debel fastej, as decida dad egr. L'Ursina, matta da dodasch ons, savegva ben pisserer pa'gl freret durant la sê absenza.

Igl viedi era lung, las nuézs senza durmegr, la veja stantugsa, igl etern pissier a mel igl cor as fadschegvan valegr. La pora donna gnegva bi plan anavant. Senza bader sé'gls contuorns, sen vinatscha schon cuétschna sé'gls frus-chers, sé'llas astras mellnas sper la veja, zègv'la anavant cu'gls ses grevs ampissements. «Chiso, scha kist om so curer? Cher Sener, zegda té!» O, schon cantas gedas, a cun che fervenza vègv'la schon uro!

Pir vers miazzé è'lla riveda or igl Buégn. Ad ò er chatto ben speart igl om, ch'ella tscharchegva. Cun respet a sottomischion ò'lla purto avant la sê greva causa a spizzegva scu sèn spenas sèn ena raspoasta favuregvla. Ma igl docter, vzond bi dalonch da che chi's trattegva, nempe d'en'anflamazion digl bìgl nar, ena malateja chi era solitamenz incurabla, ò faz ena tscheja seriugsa, a scassond igl cho ò'l zet: «Vogs vegs faz tot kè chi's po fer an kist cas. Pir cuntinuè, a noggs pan sperer, cha igl mat vena darcho garí cu'gl azegd digl bun Dî. Noggs nu len ancha der sé totta spranza. Cò vegs ancha kist éz par stricher sé mincha sègra a kists guéts par mincha daman cun en sdonin d'laz. A daman via gnegr ent, alogra lens vegr che chi's po fer.»

La deplorabla donnetta è egda cun kè poch cunfiert, ma l'amieglezza digl docter l'avegva tuttena faz bèn. «Noggs nu len ancha der sé totta spranza», vègv'el zet, ad ell'as tgnegva ossa cun totta foarza londervé. Cher Sener, zegda té! Ma ella era stangla a bi cun immensa stènta è'lla riveda ent igl Balalen. Lo s'òlla messa a puser sé'gl ban-

chet da len, faz apoasta par stangels viandants. Er igl magon vegd la turmantegva, ma la bucheda ch'e'll'ò lî pglier nu zegva zo, è darcho turneda ent la chanastretta da marena. Ma parche vègv'la pglio kella? Cuéss bech parveja dla marena, kella vess uzî larg ent an giglioffa. Mo, la buna mamma legva cligr an turnond ent a Streda èn pèr omgias pa'gl ses Gisepin. Chiso, sch'ella ven ancha dlas cligr, i vo schon vers sègra, ad ella è stangla da der antuorn. Ma ella sto tuttena anavant. Ent a Farrirola la veja cumenza a gnegr pi erta a pi schgliata, ella as sfoarza anavant, ma sé miez igl god dlas Margiaschlas nu po'lla bod bech ple, poch toch sot igl banchet da crap. Cò vez'la sur veja sén kella gionda erta igl lîa dad omgias, ad ella as rampena vé a sé cun gronda fadeja par cligr duos omgias pa'gl ses cher, ah schi amalo Gisepin. Dla deblezza è'lla crudeda a rurleda zo dla gionda anfen zo la Veja Imperiela, a lò s'ò'lla farmeda, ma nu savegva ple da sè. Zî è'lla steda lò, a cur ch'ella è darcho gnegda an sè, as ò'lla struzcheda planet vé sé'gl banchet, anoua ch'ell'è darcho crudeda an svaniment.

Cant zî ch'ella era steda lò, nu savegv'la ple. Cur cha ell'è dar sdasdeda, er'igl cò sper ella en om, en signugr cun en caputun. A kel tgnegva igl ses cho cu'gl ses man lom a strichegva ent igl frunt cun en liquid chi fadschegva ben. Da kècò è'lla sdasdeda. Ad ella santegva a discuèrrer, ma ella nun anclizegva mianch' en pled, kè era ena lingua tot êstra. Bi or digl ton lom ad amuregvel s'anacurdschegv'la ch'el legva zider. Uschè ò'lla parfen pglio ent ena pastilla chi l'ò bi dalônch vivificheda ampo, a schon legv'la pglier ad egr, i cumanzegva schon a fer nuéz. Ma igl samaritan ò antant observo, ch'ella tramblegva digl fregd. Ella vègv'ent bi ena casaveica stiglia a gligsa. Bi stracs ò'l pglio zo igl caput, traz or igl kittel a lî, ch'ella igl tigr' ent sur la casaveica. Alogr'ò'l pglio par en bratsch ed è î cun ella vé a dakisé. Rivos sé'll'otezza da Pentsch, anoua chi vzegvan schon a glischegr kelcha s-chearsa gligschetta sè dla vischnancha, ò'l observo, cha la pora femna vègva as remessa pulit a pudegva ossa schon rischer ad egr suletta. Cun ena choda strèzza d'man ad en pèr buns plets, ch'ella nun ò darcho bech anclîz, chi tunegvan però ampo scu «gut», «buon» u «bon» — el varo lî pruer or tot las linguas digl êster, ma ella savegva bi rumantsch — ò igl bun samaritan pglio cumgio, ad era schon davent. Li buna donna Turateja paregva ossa, stond cò dandez suletta, scu scha tot féss sto en siemmi. Dat'igl ancha

schi buna gliogd? A scu ena sclaregda è'gl î sé an ena geda: Kècò è igl San Marzen! Tot leda è'lla riveda a chesa, ad er culla megl'dra spranza, cha igl cher Gisepin garescha darcho. A propi, igl docter digl Buégn, chi è l'oter zé rivo ent, scu amprumess, ò constato, ch'igl mat era sén veja da guarischun. A kel è darcho garî ad è dvanto en brav om. A la mamma ò ancha zî vivî, ma igl San Marzen è sto er da cò davent igl ses angel protectogr.

Igl banchet or igl god dlas Margiaschlas ò uzî nom zieva da kè «Banch San Marzèn». A cantas gedas ò la Turateja ancha pudî tschanter sé'gl banchet da crap a s'algurder da kè schi trist a tuttena schi bial zé, ch'igl veritabel San Marzen l'ò salvada da desaparazion e da moart.

8. *Igls nanins digl Crap Fèss*

Or a miez kellas foras a kels bots a kè god spess dlas Cregstas Crastota, tot zuppo, cha té apena igl chattas, è'gl en crappun da granit, grond scu en'acclatta, trasportato avant tschients da millennis dad ons cu'gl vadrez zo digl Alvra: èn crap eratic, scu chi's chatta da kels ancha bgliers par tot la Svizzra. Ma igl nos crap ò en'antarasanta originalited, chi'gl disfaranzchescha da tot igls oters, el è fèss da sésom fen zodem zescht damiez zo, scu scha'l fèss gnî taglio cun en curtî. Sésóm stan-ni las duos parts en miaz meter or da gl'oter a zodem stan'ni ansemal. Ma ent igl fèss stan duos gronds cuégns da crap, scu scha kels igl vessan fandî. A tiers tot igl oter è kist crap ancha circundo d'anticas legendas.

Da temps fiz vîgls, antant ch'igl crap er' anch'antier, abitegvan igls nanins entan ena fora sot igl crap. Cò stègv'ni guzent, parche kè era schi kiet a privo, a da cò davent pudegv'ni fer da nuéz la sê lavogr indisturbedamenz. Angin îgl da craschzan nu'gls vègv'anha vês, a da kè s'allegregv'ni. Ma en tscheart suspet vègv'an igls pogrs da Brauégn tutena, cha cò antuorn sèjan famegls misteriugs. Parche minchatant capitegv'igl, cha en pogr, rivond la daman marvegl sé'gl ses pro, chattegva la lavogr schon faza. A solitamenz er'igl adena zescht da kels chi vègv'an igl pi dabsens d'azegd. En pogr è î or ena daman vers la fen fanadogr par s-cher en pro, cha'l vègva stî lascher anavos par manchanza da temp. Ma igl pro era zescht s-cho a faz la sdra-tscha. En oter nun era mê gnî tiers kella prumavegra da sponder igl

ses pro dla Val Crastota, a cur cha'l è rivo or ena daman, schi er'igl tot spon ad er schontraz ent. A'gl terz vègv'or a Fuorns en êr da gran bi plen zierchel, ad el mê nu vègva peda dad egr or a zarcler. Ma cur cha'l è a la fen rivo or, er'igl tot zarclo a net. Chi mê fadschegva kistas lavogr? La gliogd era an grond buènder, a'gls nanins nu gnegvan stangels da lavurer a la mitta mincha nuéz a fer digl ben li gliogd. Ad els vègvan la sê algrezcha londarvé a bramegvan bi, ch'angin nu gness d'igls vegr a ch'angin nu'gls tradess.

Ma ena sègra d'uton è'lla capiteda la disgrazcha. Duos buébs chi zegvan a tscharcher las nuorzas èn rivos vé ad ent pa'gl god dlas Cregstas, a tot an ena geda vez'ni a cuerrer en nanin tot kè ch'el po tres la bos-chaglia a svanegr ent an ena fora sot en crappun — kè saro sto en zogvnet, chi nu vègva ancha la precauzion digls vîgls ad era gnâ ora memma bod —. Ma igls nanins eran oramai tradîs. Igls duos buébs èn natirelmenz currîs vé ed an cumanzo a chaver cu'gls bastons a cu'gls mans antuorn antuorn kella fora, però nun an pudî drizzer or anguét. Antant igls nanins stègvan cuent cun ena biala temma. A kè chi è sto anch'igl pix: Da cò davent nun an'ni uzî angin pos ple. Adena era anchichi cò antuorn a spiuner. Ma els an glistess cuntinuo a fer digl ben lis pogrs. A pazchentamenz allontanegv'ni mincha geda igls ampediments, ch'en igls mattegva da partot, purtegvan davent la crappa chi mantunegvan davant la sê tana par la farmer sé, clizegvan sé la crappa, chi vègvan bitto ent igl pro, par ch'igls nanins ruinessan las fotschs ad otras simlas malizchas. Ma benbod an'ni stî vegr ent, ch'els nu possan ple ster cò a stapchan tscharcher en'otra tana.

Cun grev cor an'ni pglio ena nuéz la resoluzion dad egr davent a banduner par adena kist lîa, anoua chi vègvan passanto ons a decennis an pêsch a cuntantezza, anoua schon igls tats a bsats eran stos schi cuntents a furtinos a kintegvan da kels bials temps dla sê infanzia a zuanterna, kist lîa, chi era tuttena la sê chesa a la sê patria, vé dla kella els eran attachos cun tot las parts digls ses corins.

Ma anz cu egr davent an'ni lî metter en monument sé'gl lîa dla sê vîglia tana a der ena proua dlas ses capaciteds a dla sê foarza. Els an struzcho duos crappuns a fuorma da cuégn cun immensa fadeja anfen sésom igl crap grond sur la sê tana, igls an mess cu'gl taglient ent an ena fessina damiez igl crap a'gl sputo ent, anfen ch'igl crap ò cumanzo a's sfender. Alogra an'ni lascho, ch'igls cuéngs

tigran sulets plansî anavant anfen zodem, anoua ch'els èn anch'oz da vegr.

Sbrizend ènni îs vé a zo digl god dl'Arzetta, anoua chi vègvan chatto ena noua tana zo virizodem kels precipezis oradem igl strèz digl Crap. Da kellas larmas, masdedas cun sang, chi an sbrizî or las Cregstas Crastota, è'gl craschî bi sotvart ena funtana cun ava cuétschna chi vo bi poch sotvart as pardond ent igl Uêl d'Urmena, kieta — a zuppedamenz, scu ch'igls nanins vègvan vivî.

Ma lis pogrs da Brauégn nun èn igls nanins mê ple îs a zider.

1956 Aviöl

9. *Porchabella*

Kesch gnegva screz digl 1660 «Qesch». Parche? Angin nu so da zegr, mianch'igls scorts bech. Ma visavis è'gl la Porta d'Es-cha a davos zo en'alp da Zoz cu'gl nom Es-cha. A dadens igl Kesch, entasom Plazbî, è igl Murtel d'As-cha. Ma kè nun è ancha tot: Igl Piz Kesch ven numno ent a Zoz parfen Piz d'Es-cha, scu cha d'è lascho zegr. Dapertot dimena: E s - c h a — «as-ch e pas-ch»! A sur tot igl rest vo'gl ancha la vîglia legenda da Porchabella.

Igl grond fop tranter igl Piz Kesch a la Porta d'Es-cha, oz amplî or digl Vadrez Porchabella, era da temps fiz vîgls en murtel cun ena bial'alp, en'alp da tschujes — Porchabella! Igls pastogrs cusé pudegvan as der ena biala veta. Els nu vègvan bod tottazé da fer bod anguét, giaschegvan a sugliel a's laschegvan brasser igl diéss a la membra, usché cha els eran a la davosa schi charuégnis, chi nu pudegvan bod bech ster sé. Ma kista veta oziugsa igls ò mno er sèn da tottas soarts ampissaments pervers. Els fadschegvan beffa da tot kels chi lavuregvan cuzo la val ent las sijogrs dla sê fatscha, da tot la gliogd da ben. A'gl davos parfen digl cher Senaret.

Kel ò zî uzî pazienzcha, ma a la davosa ò'l decis da fer ena fen cun kist' istoargia ad ò tramess igls ses angels, par chi prouan da volver a megldrer kists empis, chi nu badegvan sé'lla sê beadentscha a chi nu s'ampissegvan, chi vessan er els da muregr ena geda. — Igl prem è cumparî en zé sé ad ent vers la chamonna, stravischzî scu por omet murdî a famanto. Cullas larmas ent igls îgls ò'l ruo par anchiche da manger. Ch'el nu vaz'uzî tottazé anch'anguét sot igls dents a vaz'ena fom negra. Kella misiergia a'gls ses pons sdratschlîs fad-

schegvan cumpaschion, ma sèn kels cors andirîs nun ò kè faz angina ampression, ad en ò tschif en badegl a bitto no en toch d'grascha, dschond cun beffa: «Tià! Par te è kècò bun auenda.» Dond en'iglieda plèna da tristezza sé'gls omens è passo igl por omet zo ad or digl murtel.

Igl Senaret ò tramess igl saguend angel. Kel s'ò transmido an en viandant ad è gnî tot mel an uorden a miaz da sparo no a zo da Porta d'Es-cha. Rivond zo t'la chamonna digls pastogrs ò'l zet: «O chers pastogrs! Dè'm ampo da manger, ev son miaz moart dla fom a digl strapatsch. Igl mes patron m'ò tramess cun ena cumischion fiz urgente ad ampurtanta or a Cuégra. Ma sé'gl cuélm soni gnî assaglî da moarders, chi m'an pglïo tot kè cha vegva cu me, ad ev d'è pudî am salver bi, parkè ch'ev son sto pi fearm a pi svelt cu els. Igl cher Senaret as pajaro palla vosso bunted a misericorgia.» — Cun en chalaf da sprîedsch an' ni dô raspoasta: «Fo pir, cha té venas davent pi speart pussebel. Palla paja digl tes «cher Senaret» angrazchans! Sèn kella pudessans zî spizzer.» Ad els an amnatscho cu'gls bastons.

Igl tearz angel è cumparî tot an ena geda avant igls pastogrs scu ena pora donnetta miaz strupcheda, chi's struzchegva melamenz anavant cu'gl ses baston. Cun ena vogschetta pchadugsa ò'lla zet lis omens: «Pall'amogr da Dî! Dè'm anchiche da manger, parche ev son miaz moarta dla fom. Ev son steda dapartot a tscharcher lavogr, par cha'm possa trer vé, ma angin nu vol der lavogr ad ena donna strupcheda, miancha palla spègsa. O vazas misericorgia culla mê misiergia! Ev vi fer parzieva che lavogr chi legs, ad ev vi urer par vogs igls zegs dla dê veta.» Ma igls omens digrs scu la crappa an darcho dô or en chalaf plen sden: «Digl tes urer nu venans grass, a l'amogr da Dî nu vela bglier. Pir vo.» A darcho an'ni amnatscho cun fregdas, uschè cha la pora donnetta è egda cun larmas da tristezza zo ad or digl murtel.

Oss'ò tramess igl Senaret igl ses egen fegl, Gesu Crist. Scha kel nu'gls pudegva parsvader, alogra nu zidegva anguéet ple. Apena cha kel è rivo sé tar els, schi clom'ni ancunter cun vogsch a tscheja impertinenta: «Chi est té, cha té ris-chas da gnegr sé tar noggs?» El raspuénda: «Ev son Gesu, igl fegl da Dî.» «Aha!» an'ni clamo, ancha pi impertinent, «sèn te ans schon zî spizzo. A che lessas da noggs?» Tot kiet — a bandugsamenz ò raspundî Gesu: «Ev as less ruer par en toch pan, ev d'è gronda fom.»

Ma cò è'l gnê ent la vegra val! Cun en nogv chalaf da sprîedsch ò clamo en digls pastogrs: «A té vol asser Gesu, igl fegl digl Senar, a nun est capabel da't procurer en toch pan par duster la tê fom? Cò!» — ad el peglia sé en crap scu en pan a dò vé li giast, «transmegda kist crap an pan. Té dessas adavegr faz tantas miraclas, scu chi zin, cha kista cò stess asser par te ena pitschna chosa. Scha té est capabel da fer er kella, alogra lens crègr, cha té sèjas Gesu Crist — a té survens er anch'èn toch pan.»

Apena cha'l ò uzî kels plets or d'bocha, ò'gl cumanzo a scruschegr sèn tot la pizza lò antuorn, ad antant cha Gesu s'ò ulzo sé vers tschîel, par kinter li bap igl resultat dla sê mischion, as ò amplî igl murtel d'en'immensa negvla da puélvra, da crappa a da glatscha, a cur cha kella plansî as ò retrazza, giaschegva l'antiera bial'alp sot ena grossa cuearta da moart.

10. *Igl lugv a la guélp*

Kinto da donna Catarina Cloetta-Juvalta

En lugv ad èna guélp eran gnê ansemal sé'llas Pedras Agigtas. I era a miâz anviern ad ena negvuna. Tot igls gods dlas vals da Tuors a da Tésch vègv'ni schon transî a vègvan chatto poch, a vègvan oss' ena fom, cha la bìglia largia zegva tres la strèzza. Cun îgls chi bi ardegvan dla cuégda a dla fom gardegv'ni zo sé'llas chesas, a'gl fém chi zegva sé digls chamens angrondegva ancha la cuégda ad angurgeja, chi stègvan der or minchatant en sbrîzet roch.

Cur chi è gnê nuéz, nun an'ni pudî tener or ple.

«Vo zo», zi'l igl lugv li guélp, «vo zo a garda da surgnegr anchiche da rusziglier. Ad a mé ven s-chigr avant igls îgls. Té est svelta a poss mitscher, schi venan igls chans u kels stanguns cun duos chommas. A té est pi pitschna a poss pi ben ent pallas foras.»

A la guélp è egda, ella savegva ben er parche. La fom gnegva er ad ella d'igls îgls or.

«Scha surven anchiche, schi nu vîa asser schi narra da parzegr cun kist famanto», s'ampissegv'la bi par sè cun egr zo da Davosbaselgia. Riveda sper las chesas ò'lla bi dalonch chatto or ena fora da giglienas avierta, ad ella duos catter vé ad ent. L'ava gnegv' ad ella an bocha, s'ampissond sé'gl grass pulaster.

Ma igl bap vègva observo a gnegr la guélp no vers las chesas a s'ò pusto cun en brav pèl davos la fora dlas giglienas. A cur cha la guélp è steda ent tottafaz, ò'l dô ena crunzleda, ch'ella è rurleda vé par la cuort. Ma ella era bi miaz sturnegda, scu ena frèzza è'lla darcho steda sé, è mitscheda dla for'or a vé a dakisé cha igls pègs nu tuchegvan tiara.

«Es surgnî anchiche?» ò clamo ancunter igl lugv.

«Ah, giglienas nun è'gl da surgnegr anginas», ò zet la guélp tot trista. «Kellas èn tottas sarredas ent chi nu's po tiers. Ev par antant d'è surgnî zescht palla pi gronda fom a d'è auenda. Ma ev vess guzent, scha té vessas surgnî er té ampo da kècò, igl mes cher amei. Ma ev sè, anoua cha té poss surgnegr laz anfen cha té vol. Vo bi zo la chaschareja — igl esch è solitamenz bi puzo cunter, a'gl sagnun pa'gl ple ent an schler. Lò è'gl en parîelun plen laz, cha té poss begver anfen ch'igl butatsch vo sur igl diéss ent.

Igl lugv è î an tanta bigscha vé a zo'n vischnancha ad ò er chatto la chaschareia, a'gl esch era bencumal bi puzo cunter. Scuzzin, scuzzin è'l schglischo dad esch ent a sur igl parîel vé. A cò ò'l dò ena paschegda da laz, scu ch'el nu vègva ancha mê dò, tot kè ch'el pudegva s'algurder. Ma ple cha'l bavegva a pi anguorg cha'l gnegva, ad el nu pudegva ceder. Igl butatsch craschegva — ad el nu s'anacurdschegva.

Ma tot an ena geda senta'l pass, a schon è igl sagnun sèn esch d'schler. Igl lugv legva schurer vé ad or dad esch, ma kel era darcho sarro vé cunter. Oss'ò'l crattî da pudegr mitscher sé ad or d'ena fnêstra. Ma kella era memma strèzza, ch'igl ses butatsch nu pudegva passer. Igl sagnun dat man la s-chigr chi era lò sé'lla tagliola ad ò zescht cuppo igl lugv.

Kel ò uzî bavî laz auenda palla prema a la davosa geda. A la guélp sé'llas Pedras Agigtas spèzza anch'oz, ch'al vena.

1956 Aviöl

11. Las migrettas da Chaschglion

Sé Chaschglion er' igl avant bgliers ons en chastî. Cur ch'igls chaschlans èn stos s-chatschos, ènni stedas anavos bi las migrettas sulettas an talvo. Cur ch'igl damaglier è sto schino, an'ni cumanzo a pategr fom ad eran an gronda furtena. A la davosa an'ni decis dad egr zo'n vischnancha a tscharcher da maglier. Ma cuzo eran otras

migrettas, a kellas nu vegvan er bech memma bglier da maglier. Uschè ò'gl dô ena ghiara tranter las duos armedas, a kellas da Chaschglion an traz la cuorta ad an stî turner da kisé. Ma igls giats da Brauégn vègvan gardo, da che veja chi eran egdas, èn îs zieva, rivos sé Chaschglion a maglio sé tot las migrettas. Scha kellas féssan stedas cusè a's vessan cuntantedas cu'gl poch chi vègvan, nu féss'ni gnegdas palla veta a vivessan anch'oz.

Kinto da donna Catarina Cloetta-Juvalta

1956 Aviöl

12. *Igl chastî da Brombreis/Brombrenz*

Or igl strèz digls Laviners (Züge) tranter Ten a Musten, en tochet dadens Valplana zo la val dess asser sto pi bodun en chastî Brombreis u Brombrenz — mianch'igl nom nu's so'gl anandrez, da tant vîgl ch'el era. A documento è'l ancha menz cu kel da Chaschglion, nempe bi tres la legenda, cha Nikolaus Sererhard, ravarenda da Seewis/Zernez, kenta ent la sê «Einfalte Delineation 1742», ena descripzion da tot las vals a vischnanchas grischunas, chi ven guzent numneda scu document cultur-istoric d'avant passa 200 ons, ma è ple legendarica-mistica cu exacta geografic-istorica. Ma laschen kinter igl Sererhard:

«Ent igl fop dla val, bech dagliuntsch dla punt, anoua ch'is vo sé Valplana, dess asser sto da temp vîgl en chastî, a'gl solit pievel stat anch'adena sot l'imaginazion, cha cò sèja zuppo en grond s-chazi, scu chi m'ò kinto igl vîgl Sar Decan Leonhard b. ena geda, cha ev son passo cun el or digls Laviners. Kist chastî dess adavegr uzî nom Brombreis u Brombrenz. Avant kelcha temp d'èja dumando li mes vîgl chavaller da ven, scha el sapcha er kinter anchiche da kist chastî Brombreis. La raspoasta è crudeda: El vaza santî digls ses vîgls, cha igl chastî manzuno nu séja sto en vegr chastî, d'imperse bi la chesa dad en om rech chi stègva lò a chi vègva fabbricheda ent an kell'immensa foppezza dla val parveja d'ena recha mina d'arzier, ch'el lascheva explotar; en igl vaza numno igl «Brombrenser». Kist om sèja gnî fiz rech, vaza cumanzo tres igls ses cnaps a druer violenza ent l'antiera contreda da Tavo ad a gnegr molestugs pa'gl pievel. Ma cò sèja scuntro, cha ena gronda boua vaza mess sot la chesa. Ma fiz zî zieva kècò sèja gnî en vagant (fahrender Schüler, u

scu chi's nomna da kista sort intrigants u striuns»,) vers Tavo a vaza dô sé da cregr lis pogrs dla vischnanchetta muntagnarda da Musten, cha lò éja zuppo en grond s'chazzi, ad el igl vîglia surgnegr, scha els igl zegdan. A divers ò plaschî kist'offerta a sên kella fen an'ni mantgnî kist om tot anviern ènt la sê vischnancha, anfen cha els, parveja digl glatsch a'gl tarren dschlo, an pudî tacher la lavogr. A cur cha la stagion ò parness, an'ni cumanzo cull'ogvra, an faz ena gronda, greva lavogr ad an chavo fiz fop ent pa'gl tarren, anfen chi èn rivos t'la chesa suttareda a t'igl s-chazzi. Cò dessan els adavegr chatto igl coarps digl «Brombrenser» a dla sê donna ent an ena liziera tot d'arzient, er ena gronda chascha da fier sper la liziera, ma er en boch negr chi giaschegva sé'gl vierchel dla chascha. A cur ch'igl striun igl legva scurranter davent, as vaz'igl boch drizzo drèz sé, vogt igl ses «salvo honore» chiel vers els a faz (von sich gelassen) ena simla spizza, cha els crajegvan dad asser pears tots ansemal, a ch'els an stî schurer tot kè chi an pudî. Igl pless da kels sèjan gnîs amalos a divers er moarts. Zieva da kè sèja la lavogr steda salda, a da cò davent nun aza angin ple uzî gust da lever igl s-chazi.»

A Sererhard cuntinuescha cullas ses meditazions misteriugsas a naîvas:

«Kista parolla (Historiola) tona fiz curiugs ad «apocryphic». Ev ten duos parts da kella, scha bech dafaz tot, par fablas, schaben chi pudess asser efectivamenz anchiche londervé. Ma ev vi m'imformer cun ocasion ancha tar gliogd sgrigra.» (!)

13. *Igl Balalen / La Balalegna (Fil.)*

Kista schlass'ustareja cun edifezis d'economeja lotiers ad ena reggia, a mited tranter Brauégn a Falisogr, zuegva ena geda discreta rolla pa'gl trafic tranter las duos vischnanchas, principalmenz digl temp dla posta 1870—1903. Igl stredun mnegva bi dador igl Uêl da Stogl cun ena biala punt cuearta vé a da l'otra vart or. Igl avazun digl 1888 ò pglío er kella punt a tochs digl stredun dador igl Balalen, uschè chi è gnî faz igl stredun dla vart drezza anfen dadens Falisogr. Ad a kell'ustareja appartnegvan er ben bgliers bials a buns pros zieva l'Alvra or, chi èn gnîs devastos digls avazuns 1888 a 1954.

L'ustareja digl Balalen giudegva kella geda en bun nom ad en dschegva, ch'en survena cò igl pi bun ven. Ev m'algorđ ancha dla prema geda, cha d'è pudî egr cu'gl bap a la fegra digl Buégn, anoua ch'el am ò cumpro ena chapiala noua digl Isaring — ev varo uzî 7—9 ons — a cha nogs ans an farmos an turnond a chesa a d'è pudî sazer igl ven palla prema geda, chi am ò gusto kella geda tot oter cu pi tard, cur ch'igl ven culegva tschertas gedas a filun, ma am ò dô ent kell'aversion cunter igl ven chi m'è resteda par tot la veta.

Zo'gl Balalen eran par bgliers ons a sgr er sur igls 1900 or igls Cantabeins (Gantenbein) da Grabs da chesa a proprietaris, Andreja culla sê donna a'gls ses duos fegls, David a Johannes. Kè era ena brava famiglia, lavureders da prem uorden. Ent a Tuors Davant vègv'ni a fet accla a fuézn digl Meschal Guélf Giuota (oz Hans Gregori), a kels prouns dla Blocha, dlas Egslas a dlas Cadrialas vègv'ni s-cho a faz ent an cuort temp. Zo dlas Cadrialas purtegv'ni bi zo igl fen, a kè an lanzieluns scu ch'angin nu vègva. Dla Blocha a dlas Egslas gnegv'ni er cun enorms chargiements. Ma la pi grond'ampression am fadschegv'igl da vegr no da Valmela a purter kels bordiuns no dl'ertareja da Plattaroggia a no zo'gl Plan dla Mignaccla, anoua chi zegvan sé cu'gl chavagl a la schgliogsa. Cò am paregva kè gigants. Igl por Johannes, en zouan simpel a lavuriugs, ò uzî ena trista fen. Cun egr prumavègra ad acla sé Buorchas, anoua chi vègvan a fet accla a pro digl Meschal Zanett Chaspar, as ò'l sèn veja privo d'veta. Angin nu savegv'ancligr kècò, parche la famiglia vivegva an bunas relaziuns a tranter els an totta pêsch, schaben chi nu fadschegvan bgliers plds. Igl vîgls èn alogra moarts a David s'ò marido sé Latsch, anoua descendenza vègva anch'oz. Igl ben digl Balalen è gnî vandî poch ziev'igls 1900 li Zonpeder Schmet da Falisogr, president a colonel, chi vègva cò la sê gronda regsgia ad ena part digl ses grond negozi da lena par bgliers ons, anfen ch'igl avazun digl 1954 ò pglío bod tot igl depot da lena ad êssas a poch ons zieva è arsa zo la regsgia. Ena noua regsgia moderna è gnegda alogra drizzeda sé or a Frevgias dadens Falisogr. Igl ben a la chesa digl Balalen èn gnîs uschè tottafaz solitaris a deserts.

Bi visavis la vîgli'ustareja doarman igls rests da miraglias dla vîglia fundareja da fier da Tésch, a'gl stredun mena zescht par miéz or. Avant 60 ons eran kè ancha grondas miraglias, oz ènni schon par part sparegdas. Cò eran anch'adena mantons da crappa da fier,

a divers bials tochs d'èj'ena geda pudî pglîer cu mè par igls metter ent la collecziun da minerels dla nossa scola da Tusan. La fundareja ò funcziuno fen 1848.

Igl nom — a Brauégn «Balalen», a Falisogr, antant cha kel era ancha rumantsch «Balalegna» — ò occasiuno rompatêstas a bglieras discussions. En igl vol antarpreter an divearsas manieras, saguend igl mes paregr tottas fosas:

1. Bal a l'ena — bal dlas stréjas — è absurd;
2. «Biala lena» è ancha menz plausibel; «bial» nun è «bal». Alogra an tant Brauégn scu Falisogr pi bials gods cun pi bialas plantas cu igl Balalen;
3. «Bella luna» — biala gliena; parche pi biala glena cu utro? Alogra suponi, ch'igl nom Balalen/Balalegna sèja pi vîgl cu Bellaluna.

Ad a mé pera, ch'en tschearcha memma dagliuntsch kè chi è dasperas. Ena pitschna cungalazion ans mena foarza sé'lla vegra significazion da kè nom. Nun ans cò en « b a l a p e n a », chi s'ò furmo ent igl nos dialect or digl « b a n c h d l a p e n a », bittond or kels consonants chi èn an veja par zegr a la svelta «*banch dla pena*», Igl dialect as parmetta da kellas chosas, nogs zin p. ex. «té vens cu mè» par «cun me», palla par «par la» a tants oters exempels. Nu po dimena asser dvanto igl nos «Balalegna» or da «Banch dla lena», sèj'igl alogra lèna/Holz u Léna/Helena, vîgl nom da Brauégn, nun è'gl cusé a miez igl god dlas Margiaschlas, vé dla medemma veja, en banch da crap, igl Banch San Marzen? A scha en vol rebitter igl «Banch dla Léna/Helena» scu improbabel u dafaz ridicul (ma pussebel!), schi resta tuttina anch'igl «Banch dla lèna» u «da lèn». A scha kel «e» ò different ton, schi ans an en oter lîa en bun exempel, cô cha en vocal po mider ton cu'gl egr digls seculs: Oz pronunzchans p. ex. «Chaclauét», ma igl prem è'gl kè sto evidentamenz «Cha-clauèt» = Cha u chesa digl Clauèt.

Oss'anch'ena pitschna legenda digl vîgl Balalen:

Schon da bodun sèj'igl sto cò ustareja. Ma igl trafic era pitschen a'gl ustier nun era drizzo ent par grond trafic, ad adena nu pudegv' el satisfacer lis dumondas da viandants chi antregvan par stizzer fom a segt.

En zé ven ent en da kels famantos a dumonda anchiche da manger. L'ustiera ò dumando, che ch'el giavegscha. «Dè'm magari ena purzion dschambun cun en toch pan ad en glas ven», ò'l zet el. Ma la donnetta tot perplexa: «O, dschambun nun èj'ossa zescht angin, s-chisè! «Bun-bun» ò zet l'oter. «ad a mé è er drèz ena purzion salsez u chearn créja.» «O s-chisè! ma er kècò nun èja ossa kist mument», ò'lla zet ella. Ossa è igl giast gnî ampuin melpazchent ad ò dumando ena purzion chischiel. Ma la buna ustiera, ossa ambarazzeda sé'gl pi ot gro, as ò s-chiseda par la tearza geda cun zegr, ch'ella nu vaza er angin chischiel. «Schi dè'm duos ogvs an pench», ò zet igl giast famanto, antant cha la spranza da surgnegr anchiche svanégva. Ma mera! kècò paregva l'ustiera tuttena dad adavegr. Ella è egda speart or dad esch, ò clamo notiers igl ses buéb a'gl ò zet miaz sot vogsch, par ch'igl giast nu senta: «Peglia a cuerra or a Falisogr pi speart cha té poss a peglia ent duos ogvs. Igl giast spèzza!»

14. *Kel digl pissî*

(Saguend «Volkstümliches aus Graubünden». Kinto da Pol Gregori)

Igl Landama Creschli Falett era rivo, cur ch'el fadschegv'ancha igl viturin, ena geda cerca da miazanuéz culla sê cheargia anfen sot igl Crap zo'n kè plan bech dagliuntsch dla punt sur l'Alvra.

Cò ènni dedas or tot an ena geda tottas duos rodas dad ena vart. Cun gronda fadeja las ò'l darcho farmedas a legva egr anavant. Ma apena ch'igl char era darcho an muiment, ènni dedas or tottas duos rodas da l'otra vart.

Ossa è'l tuttena gnî ampo avilo, a scu chi fan igls vitturins ò'l cumanzo a blaschmer, ma mess ent er kellas rodas. Cur ch'el ò mess la cheargia darcho an muiment, ènni crudedas darcho las premas duos rodas. El las ò farmedas anch'ena geda, ma an kella maniera è'gl î er zieva, adena crudegvan or duos rodas, ad el nu gnegva or digl lîa.

Ossa ò'l cidî da blaschmer, kè nu'gl zidegva glistess anguét, ad a medem temp resentegva'l ena sgrischogr. Senza fer mux ò'l pglío or sot igl ses chavagl, lascho la cheargia a miaza veja a chavaglgio vers chesa. La daman zieva ben marvegl è'l darcho î or cu'gl ses chavagl, ò er chatto la cheargi'antiera ancha a miaza veja, intacta dadens la punt, ma las lattas eran vogtas anor vers Falisogr.

(Chr. de Preator Nutin Falett 1785—1858; Land. 1820/21; mar. 1810 Anna de Land. Paul Gregori; 1841 uster digl Crap Alv)

15. *Igl mordraretsch digl Crap*

(Saguend «Volkstüml. aus Graubünden»; kinto da J. Cloetta)

Kellas paregs chi's dolzan diesch minutas dador Brauégn kietas a superbas sur las uéndas dl'Alvra venan numnedas Igl Crap da Brauégn. Tschientineras da viandants transeschan la val tottafaz muntagnarda dl'Alvra, pa'gl ple bi par vegr kist Crap da Brauégn, chi po competter an bellezza dla nategra cu'gls strèzs dla Viamala, da Migras (Schyn) a dla Tamina.

La nategra muéssa cò ena schnuegvla grondiusited. Ma culla romantica as culleja melaveta er igl factum d'en trist eveniment:

Igl onn 1572 vègva en zouan ziro fidelited li sê spogsa, a las noz-zas eran fixedas sèn prossma prumavegra. Ma igl spogs è gnî anféd dad ella a tscharchegva da's trer leber, er sch'ella purtegrva schon en sèn d'amogr. La matta tradegda nu'gl legva lascher leber, ad uschè s'ò'l decis da's deliberer d'ella cun foarza. El la ò parsvasa ena geda, dad egr cun el or a Villasur, a rivos or igl «Crap», lò anoua cha la parè penda an sgrischugsa maniera suror igl léz dl'Alvra cuzo la profundited ad ò piccals a frunts, lò ò'l la stumpleda sur veja or.

Kècò è faz effettiv!

Da cò davent as dess'igl santegr kelchagedas da nuéz ent la parè sotvart, parfen sèn veja en tarrebel sbragezi da femnas, chi ceda però cu'gl prem ton dl'ogra da miazanuéz.

Annotazion. La legenda am pera problematica, parche la veja digl Crap e gnegda fabricheda pir igl on 1696.

16. *Igl chavaller da Ten*

(Saguend «Volkstüml. aus Graubünden»; kinto da Rav. Jul. Meisser)

Or sper Ten è en lîet chi's nomna «Bodmen». En sulom a rests da miraglias zin, cha cò sèja steda ena chesa. Saguend la legenda

stègva cò en brav om, chi vaza faz igl chavaller. Indumbrablas gedas er'el passo cu'gls ses fidels chavals sur igls noss pass da muntuégna a purto ven, gran, fréza ad oters prodots dla Vucgliena lis nossas masséras grischunas, uschè er igl uton 1618.

Kè era an cumanzament da settember. El era da retuorn or dla Vucgliena. Vers sègra gnegv'l cu'gl ses stab, igl chavagl da guida cullas s-challieras grondas oravant, sé da Clavenna vers Plurs, ena biala a recha citedina da var milli abitants. Cò er'el diso da ster sur nuéz. Cur chi èn rivos sper las premas chesas, ò igl fido chavagl da guida cumanzo a trotter a'gls oters zieva, a'gl patron stègva cò culla bocha davierta, kècò nun era ancha mêt capito. Igl chavals èn passos an grond trot la solita ustareja. El nun è gnî d'igls farmer, parche els trottegvàn ancha zî dator cited. A cur ch'el igls ò finelmenz azivî, eran els schi dagliuntsch, cha el ò stî as decider dad egr anavant a ster sur nuéz ent la prossm'ustareja.

Kècò è sto igl ses salvament, parche kella nuéz è crudeda la muntuégna a sepulî Plurs totelmenz. El ò ludo ad angrazcho a Dî — ma er li ses chavagl da guida. El igl ò ben adena pglío cun sè sé'gls ses viedis, ma nu'gl ò mêt ple mess anchiche sé diéss.

Annotazion. La medemma legenda kenta J. A. von Sprecher ent igl roman Donna Ottavia pag. 85 digl chavaller Peter Gruber da Langwies.

17. Igl dragon da Foppatsch.

Saguend «Volkstüml. aus Graubünden»; kinto da Rav. Peter P. Juvalta.

Igl on 1696 an cumanzament d'avuost è'gl capito li Bartolome Alegro da Ponte an Vucgliena, chi parchiregva la bieschza sèn en munt dla vischnancha da Stogl sper Brauégn, ena singulera aventura.

El ò nempe d'ìglío sèsom la muntuégna ent an en coual ena beschatscha rurled' ent. Kella giaschegva lò a nu'gl vègva vês par antant.

Schaben ch'igl bîeschz glischégva scu'gl fîa chi miaz orvantegva igl paster, schi ò lez tuttena uzî buender da savegr, che par en monstrum cha kè sèja, chi stetta ent an kè coual, a cun gronda precauzion è'l gnî pi dasperas.

Ma ossa igl vègva dô îgl er la bes-cha a s'ò drizzeda sé. Igl pastogr ò ossa savî, cha el vaza davant sè en schnuegvel dragon. Kel era duos clafers lung, vègva en cho gross-cuort, chi sumgliegva ad en cho d'giat, ad îgls chi sbrinzlègvan scu granatas, ena strègl'alva antuorn cugliez, s-chaglias cun franzlas vé digls pègs scu en pesch, la gliangia era scu kella d'ena zearp, ad er la coua era dobla.

Spavanto da kist aspet, ò igl pastogr tscharcho da mitscher, ma igl monstrum igl ò perseguito culla sveltezza d'ena frèzza.

Igl fùgitiv ò chatto proteczion davos en crappun, antuorn igl kel igl dragon nu pudegv'as mouer schi svelt. Uschè è curregda la bes-chatscha adena senza success ziev'igl pastogr, anfen ch'ell' a la davosa, dla rabgia, as ò urteda cun gronda foarza cunter la pedra, par la bitter antuorn.

Kècò ò uzî la conseguenza, cha igl dragon as ò faz vé digl crap digr telmenz mel igl cho, ch'el as crollegva par tiara dla dulogr, a ch'el, miaz sturnî nun era pa'gl mument ple capabel da perseguiter igl pastogr pi anavant.

Kista perplexited momentana digl dragon ò dô temp li pastogr da charger la sê flenta a trer sé'gl anamej. Ma la cogla nun ò toch igl dragon cu'gl success d'igl metter or d'cumbat. Anzi, la noua blaseda vègva darcho vivificho igl dragon sturnî a'gl mess an ena simla rabgia, cha la bes-cha sagliegva vé a no scu ena frèzza, ad antuorn igl crappun, par aziever igl pastogr, ma ò palla saguenda geda putscho schi veementamenz cunter igl crap ad è deda par tiara.

Ma cun cuèrrer an kella maniera entuorn igl crappun vègv'igl pastogr strizo la munizion, uschè ch'igl schluppet nu'gl nizzegva ple anguét. Parkè ò'l pglîo sé crappa sé da sotpègs, a cun kella ò'l mazzo igl dragon.

Zieva ch'el as vègva parsvas, cha igl dragon sèja moart, igl legv' el struzcher vé a dakizo, ma el nun è sto capabel, el nu vègva foarz' auenda, ad el igl ò stî lascher giaschegr.

Igl tearz zé zieva kist'aventura è'l î sé cun varzacants cum-puegns, anoua chi giaschegva igl dragon moart, par igl pglîer zo, ma cò er'igl cadaver surtraz cun indumbrablas muos-chas . . . —

Oters pastogrs pratandegvan dad adavegr vês suenz simels dragons chi's stortigliegvan scu zearps tres l'aria dad en piz a l'oter.

Dad en oter dragon ent la medemma cuntregia kenta Augustin Salis a Brauégn antuorn la mited digl 16. secul. Kist dragon er'en

vearm da schnuegvla grondezza a giaschegva a sugliel sèn ena cregsta erta. Schluppatto cun ena flenta, è'l ruschno zo palla cregsta. cregsta.

Ma la sê svapurazion era schi skifugsa a tizchanteda, cha kel chi igl ò mazzo ò pearz la vzegda parveja digl flo pestilenzialic, a'gl coarp da kist om sèja schi fiz anflo sé, cha la sê veta sèja steda bgliers megs sé'lla balantscha.

Rav. Peter P. Juvalta, ord 1682, rav. Latsch 1683—1695, Stugl 1695—1705, Casaccia 1708—1713, Valzeina 1719—1724; † 1724; Dal 1719 ho el scrit ils Cudeschs da Convenziuns da Bravuogn, Latsch e Filisur, probabel eir ün per Stugl, chi ais ieu pers.

18. *Igls moarders da Val Pedret.*

Sèn Val Pedret, poch sot la Chanzla, era da temp vîgl en'ustareja. La veja vîglia digls chavallers da Brauégn sur Alvra mnegva sot Farriola ent, tres Prasegras a Prasegra Dadens sé'lla Chaneletta a'gls Poasts alogra tres la Fuégna sper l'Alvr'ent la Punt tranter igls Craps a'gl pè dla Sassa Giavigliana. Da lò zègv'la tres igls pros da Puntota, oz pas-chigra, tres igl Stevel a Plazîs ent a sur la Punt da Toua vé'n Plaz Verd sé digl Chant da Toua ad ent an Preda d'Miéz a Chesangoss. Igl Chant Chesangross mnegva sèn Preda Dadens, igl Chant da Pèdarîeven sé'llas Cregstas Palpuégna, da lò as rivegv'igl, passond igl Scunflo, ent igl Crap Alv. Da lò davent era la veja vîglia ent vers la funtana dl'Alvra ad a traviers las Blegs digl Crap Alv a la Val digl Diavel, traversond igl Scunflo, anfen sé'lla somited. Lò era anfen 1871 a zieva digl 1817 bi ena suosta cun catter pilasters a larg par catter chavals a catter omens. Temp d'anviern, per ghinchegr or las lavenas dlas Blegs, passegvan igls chavallers davent digl Crap Alv ent pa'gl Plan a sé dlas stiertas digls Landschins, rivond sé'lla Chanzla a'gls Cunfens. Pero igl lîa prievlugs digl Scunflo da Cruschetta nu pudegv'ni ghinchegr or er bech uschè, a kel ò dumando aden'anavant las ses cuntinuantas victimas.

Ent l'ustareja da Val Pedret pudegv'igl viandant chi passegva igl cuélm as restorer cun spegs'a bavronda, vess chatto er anch'en simpel alogi. Ma la sbaita vègva en schgliat nom, i's kintegvan da

tottas soarts, a che savegva kècò a nu stuegva, passegva pi guzent da l'otra vart or. Ent an kista spelunca stègvan schon asser sparegdas diversas parsonas, stedas anstradedas par passer igl cuélm, ch'en nun ò mè ple vês.

En zé è'gl rivo no sur Alvra en chavagiant, as ò farmo davant la simpl'ustarejetta, ranto igl ses chavagl senza s'ampisser d'angin mel davant poarta ad è antro. Parsonas nu vègva'l vês anginas, ad er igl pitschen local d'ustareja era vegd. Ma no d'en gedam attacho santegva'l vogschs dad omens. Kè nun ò alvanto par antant anch' angin suspet, schaben cha l'antîera situazion igl gnegv'avant ampo curiugsa. Ma cur cha en omatsch cun tschéja da birbant è gnî ent dad esch ad ò dumando cun ena vogschatscha poch amiegvla a senza der igl bundé, che ch'el vîglia, cò è'gl gnî li oter tot an ena geda andiment las tschantscharejas, ch'igl eran gnegdas ad urêglia, ad el as ò sfurzo da s'ampisser zieva, cò ch'el as vîglia darcho salver or dla tana digls lugvs.

Cur ch'igl ustier as vègva darcho absanto, apparentamenz par purter kè ch'igl giast vègva pusto, antant ch'el santegva anch'adena no digl gedam védvart a discuérrer omens bod sot vogsch — i stègvan asser sé'gl menz an 4—5 — cò i'gl era la chosa passabel clera; el as ò faz bi planin or dad esch, taglio zo cun en batterd'igl la chavazena, s'èò bitto sé'gl chavagl, ad a spron battî è'gl oss î vé a zo digls Landschins, or a zo da Palpuégna a Preda, ch'igls fiers battegvàn fîa. Ma igls chavels i'gl èn stos amunt, vzend cha tregs u catter chavaglgiant, igls omens da Val Pedret, igl degvan zieva cun totta foarza. Che dessa'l ossa fer? Dagliuntsch antuorn nun er' angin'oarma, ad el as vzegva pears, parche la distanza dad el a'gls ses perseguitadogs gnegva adena pi pitschna. Kels birbants stègvan adavegr digl diamper buns chavals! Ma er digl ses chavagliet as pudegva'l fider. Kel igl vègva salvo plessas gedas or da situacions fiz criticas. Ad el ò pglgio refugi tar en'astuzia.

Passond zo digl Chant da Toua, anoua ch'igls moarders igl eran bod sé'gls chalchuégns, nun ò'l traverso la punt, dimperse è î da l'ora vart or, schaben chi nun era angin truaz. Igls moarders sgri-gnegvan: «Vo pir or da cò, a nogs at tschiffan scu ent an ena trappla da migrs!» Ma igl nos chavaglgiant savegva en toch pi anor en lîa, anoua cha duos otas parègs sarregvan ent l'Alvra a s'avicinegvan l'ena a l'otra sèn tot igl ple var 20 pass. Cò è oz la Punt

Ota. Rivond or an kè lîa, ò'l sfurzo igl ses fidel chavagliet da rischer igl sagl sur igl precipezi vé. «Pi guzent kella moart, sch'igl sagl nu gratèza», as varo'l zet, «cu cruder ent igls mans digls aschenschens.» A'gl sagl è grattizo. Tschels nun an ris-cho da fer zieva, a dond ena blaschmeda an'ni stî vegr a mitscher la praja, ch'igls paregva sgrigra, davant igl nes vé.

19. *La chatscha da guélp.*

(Saguend «Volkstüml. aus Graubünden»; kinto da A. Janett, Filis.)

Avant divers ons è î en chatscheder da Villasur zo sper l'Alvra a chatscha da guélps. Zî a gliuntsch nu legva gnegr angina guélp. A la davosa, antuorn miazanuéz, è gnegda en'antiera schurma da guélps, ad el legva trer, ma igl ton mê nu zègva, el pudegva metter sé puélvra scu cha'l legva. Kécò igl ò faz gnegr avilo, ma ancha ple il faz, cha las bes-chas magliegvan davent tot la praja a cun egr darcho davent fadschegv'ni zo igl gnéf pachificamenz culla tschatta a zegvan alogra l'ena zieva l'otra bi plansî sten sper el vé.

La rabgia digl chatscheder era schi gronda, ch'el nun ò pudî s'artener da kinter la sê dischzeta li revarenda, igl ses bun amej. Però igl revarenda ò savî d'igl cussglier ad ò amprumess da zider.

La sègra zieva ènni îs ansembalmenz sé'gl lîa. Prizîs a las dodasch ena guélp è gnegda, poch mument zieva ena saguenda, alogr' ena tearza ad usché anavant, anfen chi eran ansemal 30 d'ellas, chi as laschegvan guster la praja.

«Kista geda vîa schluppatter *ev*», ò zet igl revarenda li chatscheder, ad ò traz ent a miéz la rotscha. — Scu sch'anguét nu féss eran tot an ena geda davent tot las guélps, a nun era faz scu chi pregva angina chatscha. — Revarenda a chatscheder èn îs vé sé'gl lîa, ma nun an chatto ni pègl ni sang. Cò ènni stos schoarts bech poch, la flenta era steda sbarreda tot an uorden. — Els èn îs a chesa.

La daman zieva, bèn marvegl, è gnî en por mattet t'igl revarenda a'gl ò ruo par en pan, la mamma séja melamenz amaleda, ella séja crudeda a miaza nuéz zo palla s-chela d'schler zo sèn en crap, chi la vaza faz en'antiera fora ent igl cho.

Igl revarenda ò savî ossa cò chi stetta culla chatscha da guélps a culla donna, chi zegva schon da zî a dagliuntsch antuorn par cna stréja, ad el ò règs sotor, ma ò glistess dô igl pan li mattet. — Zieva pochias ograd è moarta la pora donna, a'gl revarenda ò ossa stî salver igl pled da furnarel ad ena stréja, cha el sèz vègva schluppato. —

20. Igl om dla pesta

Sélla veja vîglia da Tuors, cerca en cart d'ogra dador Tuors Davant, prizîsamenz davent dla greva dla Valletta digl Bresch an or a zo'gl bass vers Igls Lajets era igl Chant digl Bresch. La veja noua, faza digl 1890, nun ò cò angin chant, uschè cha kè nom plansî spariro.

Brescha — i gnegva suenz er screz Bresch — era ena schlatta vschena da Latsch chi è moarta or antuorn igls 1720—1750. La legenda digl Chant digl Bresch è anch'oz vègva.

Er a Brauégn a Latsch regnegva an kels ons digl 17. secul, scu ent las plessas vischnanchas grischnas, la tarrebla pesta. Cur cha la malateja è rotta or er cò tar noghs, schuregva la gliogd, scu da partot, or vischnancha a sèn acclas solitarias, anoua chi crattegvan dad asser sgigrs a preservos dla tarrebla plaja. Las acclas da Tuors, Sagliaz, Preda, Prodmén, Buorchas, Crastota a Prasegras varon alogio an kels ons bgliers da kels fùgitigvs. Ma bgliers da kels nun an er an kella maniera bech pudî mitscher, palla pestilenza eran tots cunfens davierts.

En Bresch vègva er lî mitscher ad è î ent a Tuors ent la sê accla. Ma cur ch'igl proviant è sto schino, as stuegva'l procurer oter. A glièz nun era schi facil, parche el nu sus-chegva egr or an vischnancha, a'gls ses nu sus-chegvan er bech egr ent. Ma el ò savî der ad ancligr, chi dessan purter sèn tel a tel zé a tel'a tel'ogra igl ses proviant anfen ent sésom kè chant a depositer lò, anoua ch'el gnegva a pglier. Cant zî ch'el ò pudî ster uschè a sch'el è sto preservo, nu kenta la legenda, ma igl nom è resto anfen an oz: Igl Chant digl Bresch.

(vegr la novella «Ils ultims Brescha»)

21. Igl cunfen

Da temp vîgl vègvan Brauégn, Latsch a Stogl endasch alps, nempe: Zavretta/Stogl, Igl Schegval, Alp digl Chant, Plazbî, Fregslas, La Muétta, Darlux, Tésch, Zavretta/Preda, Mulix a l'alp digl Crap Alv (Murtels Crap Alv a Salamun). Diversas da kellas gnegvan fittedas vé lis Taschins, uschè 1608 igl «Munt Salamun», 1660 las quatter alps «eint an Val d'Alp», Igl Schegval, Alp digl Chant, Plazbî a Fregslas, kellas però an roda, minch'on ena, ad ancha digls mes algoards vears la fen digl 19. tschientiner Darlux cun Zavretta/Preda a Porchabella.

Tres igl 19. secul er'igl ancha six, nempe Zavretta/Stogl, Plazbî cun Alp digl Chant a Schegval, Fregslas culla Muétta, Darlux, Tésch cu'gls Saglients a'gls Pradatschs, Mulix cun Zavretta/Preda. Igl Murtel digl Crap Alv a'gl Murtel Salamun, ansemal cu'gl «Arvedi digl Crap Alv» èn gnîs fittos vé bglers ons li Crap Alv.

Igl fixer igls cunfens tranter kistas alps occupegva minchatant igls noss vîgls, uschè er 1660 tenor en protocol, faz digl revarendada Cristofel Brunet V. D. M. (1650—64 rev. a Latsch), a kè «sün giodair da taschins, per quel an chi'ls tochia an amincha alp da ster eint dadeins lur terms ed scurienschas». La lengia da cunfen tranter Plazbî a Fregslas era tenor kel protocol «a miaz las Bleis Schalioargias». Cò cha kist cunfen è gni fixo da temp antic, ans kenta la legenda, cha igls omens am an kinto la prema geda cha d'è pudî da buéb egr ad alp ent a Plazbî igl zé dla chargeda.

Ent la veja da Plazbî, prizîs visavis la lengia damiez dlas Blegs Schulioargias, ent a miaza veja, era ancha kella geda ena gronda platta cun ent catter foras sumglentas a fastaz d'esen, duos sotvart furedas ansé, duos survart furedas anzo. Kècò dessan asser veritabels fastazs d'esen, dschegvan igls omens, a dessan deriver dla prema stabilisazion da kè cunfen. I mê nu vègvan savî as parancigr parveja da kè cunfen, i vègvan stigio or la creppa a's vègvan brav giattino. Cò trer ena lengia galegva a traviers ena val? Senza la minima cugnuschentscha dla «geometria da kels keders»! Kècò so minch'en, cha kè è ena chosa difficila.

Cò è gnî igl caluoster sèn ena geniel'ideja. «nun ò igl Sar Bischan duos stupends esens, antelligents bod ple cu'gl patron, ma surtot inseparabels a tenan ansemal scu rescha; mê nu's vez'igl en senza

l'oter» ò'l zet triumfond. Igl generel accunsentiment ò dô curaschi, ad el ò cuntinuo, dulzond la vogsch: «Moschi! Igl mnen sé, en dad ena vart sé'gl Blegsun, l'oter da l'otra vart sé'gl Kesch Pitschen. A cur cha nogs igls laschans lebers, schi van'ni infallibelmenz sé'lla veja la pi cuorta a pi speart pussebel en vears l'oter. Kella sèja alo-gra la lengia da cunfen.

Igl alpchants eran anchantos da kista grondiugs'ideja, a zet a faz. Igl duos esens èn gnîs mnos sé. Ma cur chi eran cusé, nun er'ni bod bech ple d'igls tener, parche schon da zî vègv'ni santî igl an-siugs «Ja, ja» sur la val vé, a cur ch'igls an lascho lebers, è'gl î scu ena lavena dla blegs a spuenda zo, a kè propi an lengia galegva — igl caluoster vègva radschon! A miez la veja da Plazbî sèn kella platta s'an'ni antupos zieva cuort'uriala, cha igls fiers an battî fîa a s'an chavos dla scuorza fop ent la platta, scu chi's po veqr anch'oz. A'gl cunfen era fixo.

Digls 1891 è Freglas gnî unî cun Plazbî a la veja è gnegda renoveda, an tschearts lîas er dischlocheda, uschè cha la platta nun è ple a miaza veja.

22. *L'Alp digl Schegval*

L'alp è svanegda schon da zî, ma igl nom è rasto, parche kè è pas-chigra da prumavegra par Chants, igls Naz, Chamarchet a Cha-clauiet, zieva per l'Alp digl Chant a Plazbî, a sé cò passa davent dla Pedra Grossa u la Val Barnard igl meglier truoz par egr sé'lla Chamonna digl Kesch, l'otra pi cuorta, ma pi schgliata, davent da Chamarchet sé dlas Plattas, igl Salegd a Las Mignacclas. Igl Engiadinegs zin Tschüvel, parche els nu san pronunzier igl nos «Schégval», la cuélpa saro p. p. er la Val dal Tschüvel da l'otra vart dla Fuorcla Funtana sésom la Val Susauna, sèn territori da Zoz. Igl pass sur igl Schegval-Alp Funtana-Chapella gnegva frequento er pi bod par seculs, schaben bech da chavallers. Cò suravé ò tramess igl Lecourbe igls 11 marz 1799 en detaschament da 2000 omens par der lis Austriacs ent igl diéss, cò suravé è passo igl anvien 1776 en om, chi's ò chatto zieva scu moart sé'll'Alp digl Schegval a'gl suttarro a Brauégn a cuost da cumen (Cud. d. quints No. 1). Ma kist pass nu saro sto uschè ferm frequento scu igl pass

digl S-chaletta, scha'l era er menz prievlugs. Igls da Brauégn vègvan pi cumadegvel sur Alvra, ma vègvan er da fer auenda cun kel.

Igl Schegval è sto pi bod par seculs en'alp da par sé. Igl on 1660, cur ch'igl Rev. Christoffel Brunett ò screz igl ses protocol davart igls cunfens dlas alps (vegr No. 21), par gnegr fittedas an roda lis Taschins eran igls cunfens seguentamenz: «Cumeinza an quel gruong chi eis our a dim il Dros e da londer ineint que chi eis vi d'vart l'ava d'Salüt tot. Da quel gruong ino bütta sur ls suloms vi d'vart la Alp del Chiaunt in ün dschember seg ed da quel dschember süls truotz d'Quesch. Cun que chia l'Alp del Chiaunt hadza lg transit da ir ed gnir p/dits truotz eint ed our d'Quesch». Rudiments da suloms dla vîglia Alp digl Schegval èn anch oz visibels, a kella cuntregia ò anch'oz nom L'Era u igl Steval digl Schegval. Tres tot igl 17. a 18. secul èn gnîs vandis, scu an tottas alps da Brauégn a Latsch (Plazbî, Freglas, Alp digl Chant, Schegval, La Muétta, Darlux, Tésch a Mulix, an tot 8 alps) drèzs d'alp par 2 Rentschs igl drèz. Digl 1776 è gnî vandi palla davosa geda en drèz dl'Alp digl Schegval. Tot las nossas alps, pgliond or kella digl Crap Alv, èn stadas anfen 1891 corporativas, igls alpchants eran er possesogrs digls bargons, vandegvan kels er kelchagedas, parfen culla grascha, chi gnegva mneda sé'gls pros igl pi dasperas, uschè anfen zieva la mited digl 19. secul. Bi la tîza vègv'ni an communion (Cud. da trapass da Brauégn a Latsch).

Igls vîgls da Latsch am an kinto ent a Tuors, cha l'Alp digl Schegval sèja igl davos arza zo, v. z. la tîza, a zieva bech ple fabbricheda sé. Kè era en zé en sgrischugs temporel, igl sagnun era occupo cu'gl chascher. Cò veza'l or dad esch a der tampêsta, s'ampenza sé' llas vachas a sé'gl pastogr, chi nu ven a fregda d'las chatscher bi sulet pi svelt pussebel ent igls bargons, peglia speart en baston, cuérra or dad esch ad amblegda ent la sê prescha d'igl sarrer no, par egr an azegd li paster. Cur chi èn turnos darcho vers la tîza, era kella an totta flomma, ad els nu l'an ple pudî salver.

Kè po asser scuntro poch zieva igl 1776. Zieva l'Alp digl Schegval nu ven ple manzuneda.

23. *L'Alp digl Cart ad otras alps*

1. *L'Alp digl Cart.*

Kella è tottafaz legendarica. Cur cha la Drèzzegra s'ò cumpreda lebra digl uègs-ch da Cuegra 1537 appartnegvan tiers er gliogd da Surava, Brinzogls, Lantsch a Vazarocl. Kels furmegvan zieva igl u. n. Cart, vègvàn la sê egna administrazion a la carta part da drèzs ad agravis. Kella geda sto tuttena asser, ch'en vaza surdo li Cart er kist'alpetta sèn territori da Brauégn, schaben cha ena bergiamena (No. N. Cud. da Conv. pag. 31) zi expressamenz «chia tuots ils bains pertuchaunts al Chastè Griffenstein, sco sun taxos nel marchô, dessan cruder tiers a quels da Bravuogn». Uschè tona la sentenzcha an ena intermediazion tranter Brauégn a'gl Cart davant Hans Travers da Zoz, «Landamma d'Engiadina sura, sco güdisch intermediatur» digls 11 fanadogr 1535 (?) a Brauégn. Cum-pregs eran er feudos da fuénz, alps a pas-chigras a parfen l'Alvra a'gl Lai da Palpuégna. Da kel fuénz ò Brauégn doto par part la baselgia San Peder a San Florin a la calustreja, oters èn gnîs vandîs. Igls bens da Prevenda a Culastreja èn alogra darcho gnîs vandîs a privats antuorn igls 1900.

L'Alp digl Cart nun è documenteda anangiugr, a pir schi s'ò la legenda mantnegda anfen oz. Ma anoua era kist'alp? Darcho è'gl bi la legenda chi kenta, cha kè era kella spuènda da vart schniestra dla Val da Tésch tranter Davos Chantsech a'gls Saglients, oz bi greva a zondra. Tîza a bargons dessan asser stos sé'gls Pradatschs, anoua chi's veza ben anch'oz fastezis da biets sé antuorn la Pedra Grossa. A lo-tiers varo appartgnî parsè er la pas-chigra digls Pradatschs.

2. *L'Alp Zavretta/Preda*

Kella nu saro mê steda alp da vachas, parche i nun èn mê gnîs vandîs drèzs d'alp scu ent las otras alps. Però schon digl 1590 ven kist'alp manzuneda (Cud. Conv. p. 54) «sin Zavretta». A digl 1770 ven dô or da chascha da Cumen «p/fer si üna Chiamana in il Cuolm Tzevretta» (Preda) (Cud. d. quintes No. 1 pag. 188) a digl 1782

vègva nuto igl Ml. Josch Pol Clo (sto Mastrel 1780—1782) sé'gl ses taquin «p/vin bavieu da noss vschins cura fatta la chamona da vdels R. 31: 49».

Sén Zavretta mattegv'ni dimena igls puschs, ad er pi tard ad anfen sé'gls noss temps, ma er las tremmas. Antant, digl 1876 do Brauégn a fet Darlux, Zavretta a Porchabella lis frers Bortolo a Candido Bellini par 5 ons par fr. 1350.— ad on, dimena par nuarzas taschinas (Cud. Conv. p. 250). Igl's ons dla prema ghiara mundiela 1914—19 ò la sudeda staziuneda a Brauégn faz en bial truaz da Muét Surent fen ent an Zavretta. Kel ven oz druo d'igls giasts da Brauégn cun predileczion.

3. *Igl Murtel Salamun*

Kel gnegva schon 1608 fitto vé lis Taschins. Ma ossa recloma Chamues-ch, cha la gronda scossa da nuarzas fetscha mincha geda an passond grond don sé'gl ses territori, a pratenda, chi vena scu-mando. La Drezzegra da Zoz tratta la dumonda a tigma sentenza igls 25 mêz 1608: La veja imperiela sur Alvra dess asser lebra. Chamues-ch po der mincha geda famegls a guidas chi cumpuégnan la scossa sé'gl ses territori, par mincha 150 tocs en om. Ad a kels famegls dessan pajer igls Taschins par minch'om 20 crezers par geda, ad a Chamues-ch par mincha 150 tochs 30 crezers fet u ervedi par mincha geda. Igl's Taschins sèjan oblios d'aviser adena duos zégs oravant. (Cud. Conv. p. 86)

4. *Igl Murtel digl Crap Alv a'gl Ervedi*

Zieva la fabrica dla chesa digl Crap Alv 1654 èn gnegdas kellas pas-chigras fittedas vé li Crap Alv, ple u menz anfen oziglzé. (Cud. d. quints No. 1)

(Cont. segua)